זכרון־דברים

של האספה הכללית בימים ראשון ושני לשבוע, ג׳ ו־ד׳ של חוה״מ סוכות תש״ד (17—18.10.43).

סדר היום:

ישיבה ראשונה: פתיחה. הרצאת פרופ׳ טורטשינר על שאלת הכתיב. הרצאת־נגד של ד״ר יעקב כהן. התחלת הוויכוחים.

ישיבה שנייה: המשך הוויכוחים.

ישיבה שלישית: הרצאת פרופ׳ קלוזנר על הנושא „עד היכן מגעת הרחבת הלשון?״. ויכוחים. מילואים לדו״ח המזכירות לפי הצורך ובחירת חברים וגופים.

ישיבה ראשונה

נפתחה ביום ראשון, ג׳ של חוה״מ, בשעה 4.45 אחה״צ ונסתיימה בשעה 7.15 אחה״צ.

השתתפו: ה׳ מ׳ אזרחי, פרופ׳ ש׳ אסף, ד״ר ד״צ בנעט, ה׳ אשר ברש, ה׳ סעדיה גולדברג, ד״ר צ׳ וויסלבסקי, פרופ׳ נ״ה טורטשינר, ד״ר יעקב כהן, ה׳ ט״ז מילר, פרופ׳ נ׳ סלושץ, ד״ר א׳ פורת, ד״ר א׳ קמינקא, פרופ׳ מ״ד קאסוטו, ד״ר ב׳ קלאר, פרופ׳ י׳ קלוזנר, ה׳ ד׳ רמז, ה׳ ד׳ שמעונוביץ, ה׳ נ׳ שפרה׳ס.

פרופ׳ טורטשינר פותח את האספה הכללית בדברי תודה ל„ברית בני מלאכה״ שהעמידה לרשותו של ועד הלשון את האולם לימי האספה, מספיד את שאול טשרניחובסקי ז״ל ועומד על האבדה הגדולה לעמנו, שנפגע בה במיוחד ועד הלשון; כי טשרניחובסקי היה חבר פעיל בוועד הלשון, בוועד המרכזי ובוועדות המקצועיות, עד שהכריעתו חולשת גופו. הוא מציין את תרומתו הגדולה ללשוננו בכלל, וטרמינולוגיה הרפואית בפרט ע״י עריכתו את מלונו של מזיא. לאחר מכן מברך הוא את פרופ׳ קלוזנר שזכה ליובל שנים בעבודתו הספרותית והמדעית ואת פרופ׳ קאסוטו להיותו בן־ששים.

להלן מודיע פרופ׳ טורטשינר שיש סיכויים כי האוניברסיטה תשתתף השנה בסכום מסוים בתקציבו של ועד הלשון ע״פ דרישת „אגודת שוחרי האוניברסיטה״ בדרום־אפריקה, ועל צורת ההשתתפות עדיין מתנהל מו״מ.

לאחר דברי ברכה של מר בן־דוב, יו״ר „ברית בני מלאכה״, וקריאת מכתבי הברכה ע״י ד״ר ז׳ בן־חיים, עובר פרופ׳ טורטשינר להרצאתו:

פרופ׳ טורטשינר:

שאלת הכתיב היא שאלה חשובה מאד, שאלה שפתרונה אינו סובל עוד דיחוי. אי אפשר להמשיך במצב זה, שאיש כטוב בעיניו יעשה, או אפילו לא כטוב בעיניו, שהרי בה בשעה שאתה כותב, אתה מרגיש שלא טוב הוא אשר אתה עושה כאן. אפילו עורך מנוסה, בשאלות אלו הוא ממשש בחושך, ואם נבדוק אותם הדברים, שכתבנו אותם בעצם ידנו, נראה שאנחנו בעצמנו משנים את דרכי הכתיב שלנו, הואיל ואין אחדות, הואיל ואין קביעה וכך המצב בספרות בכלל, כך המצב בעתונות; כל עתון ועתון, כל הוצאת ספרים קובעים לעצמם דרכי כתיב משלהם. והמורה בבית הספר אינו יודע מה לעשות, הנוער עומד תוהה, חסר עצות, ובצדק מתרעמים עלינו בכל הארץ על שלא גמרנו עדיין להחליט, להכריע בשאלה זו, עולם של ערבוביה לפנינו — והוועד שנוצר לשם כך, לתת כיוון כללי להתפתחות הלשון העברית בשנים מכריעות אלו, עדיין לא הוציא אומר, לא אמר מה מותר ומה אסור.

Academy of the Hebrew Language
is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to
Lšonénu: A Journal for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects / / - :
www.jstor.org

ואמנם היו הצעות, היתה הצעה של הוועדה הירושלמית, אשר נבדקה עוד פעם כאשר פנו אלינו מטעם מערכת האנציקלופדיה המקראית בשאלה, באיזה כתיב עליהם לסדר את האנציקלופדיה. יש הצעות כאלו, אבל דרכי ההבנה השונות, ההרגלים הוותיקים, דרכי ההשקפה השונות, סברות שלא עוכלו כל צרכן — כל אלה מונעים עד עכשיו את האפשרות להגיע לידי החלטה, וכשאני בא להרצות לפניכם על שאלת הכתיב, אין ביכלתי לגולל את כל השאלה במלוא רחבה, בכל פרטיה, אלא בדעתי לנסות להביא אותנו לידי הבנה הדדית, להסיר את המכשולים, שאינם אלא בטעות ההבנה בינינו. אשתדל להראות שבעצם אין אנו מתנגדים, שאפשר למצוא את הדרך הרצויה גם לכם — שדעתכם לכאורה אחרת — וגם לנו.

מה היא הטעות היסודית המונעת את האפשרות למצוא פתרון? הטעות היסודית היא בזה, שלא כל אחד ממנו מבין באותה הבנה את השאלה שלפנינו על מה עלינו להחליט.

מה היא השאלה שלפנינו? הנה השאלה שעלינו להחליט עליה היום, היא אך ורק זו: כיצד עלינו לכתוב, כיצד עלינו להביא דברים לפרסום, להדפסה, באותם המקרים המרובים מאד, שאי אפשר לנו להשתמש בניקוד? עוד פעם: באותם המקרים, שאין אנו יכולים להשתמש בניקוד. אין אנו באים לבטל את הניקוד להלכה ולמעשה, ואין אנו עוסקים היום אפילו בתיקון הניקוד, ואף בתיקון כל שהוא בו, אף על פי שיש מקום לתיקון, ומחובתנו יהיה לעסוק אחרי פתרון השאלה הראשונה גם בשאלה זו בהזדמנות אחרת. ואין אנו עוסקים אפילו בכתיב האותיות — מלא או חסר — בתוך טכסט כזה שהוא מנוקד, כשאנו עומדים להוסיף לכתיב האותיות גם את הניקוד. אין אנו עוסקים בשאלה זו, אף על פי שגם כאן עדיין לא נפתרו כל השאלות, ועלינו יהיה לשוב לשאלה זו. אלא אנו עוסקים כאן אך ורק בשאלה זו מה הוא הכתיב, כתיב האותיות המכוון ביותר שנשתמש בו בשעה שאין ניקוד, כשאין אנו רוצים או אין אנו יכולים להשתמש בניקוד, ועלינו היום להצטמצם בשאלה זו, בשאלה זו בלבד, כי אם נבוא לדון כאן בכל השאלות — לא נמצא פתרון אף לאחת מהן.

אין אנו באים אפוא לקבוע ולתקן את הניקוד, עוסקים אנו בתיקונו של כתיב זה, שאין לו ניקוד עוזר, אבל למען נבין שזו בלבד שאלתנו, שזו היא השאלה היסודית, שזהו צורך ראשון, עלינו להוכיח את עצם העובדה העיקרית, שאין ביכלתנו לכתוב תמיד, שאין ביכלתנו לכתוב בכל מקום בניקוד, שבהרבה מקומות אין אנו יכולים להשתמש בניקוד, אף לא בניקוד חלקי, ומשום כך ולשם כך עלינו בכלל לבאר ולהזכיר לעצמנו בקיצור מה הוא הניקוד, לשם מה הוא בא ולשם מה אינו בא.

והנה תשובתנו היא חיובית ושלילית ביחד. הניקוד איננו—כמו שראו אותו אחרוני המדקדקים בימי הבינים, וכמו שרואים אותו משכילי הדור עד היום — הניקוד אינו שיטה אחידה ומסודרת בלשון, המאפשרת לסמן בכתב גם את התנועות על־יד הקונסוננטים.

אין הדבר באמת כך. הניקוד אינו שיטה לסימון התנועות לדברים שאנו כותבים אותם, אלא

(א) הניקוד הטבריני שלנו הוא פרי של התפתחות מסובכת, מלאת סתירות. הניקוד הזה הוא בן לשיטות שונות שמצאו בו את השתקפותן.

(ב) ניקוד זה אינו בא להורות כיצד יש לסמן את התנועות כשאנחנו מביעים

את מחשבתנו בכתב, אלא הניקוד בא לסמן טכסטים קדומים, טכסטים קדושים שאסור היה לשנות בהם דבר, ואשר בכל זאת לא הובנו, כשהיה צורך לסמן בתוך טכסט זה, שלא אני כתבתיו, ושאסור היה לנגוע בו — כשהיה צורך לסמן בתוך הטכסט הזה כיצד יש לקרוא אותו.

(ג) כל שיטת הסימנים שבניקוד נוצרה לא בשביל המבטא הספרדי, שאנו פחדנו בו, אלא היא נוצרה בשביל מבטא שונה ממנו.

(ד) כל שיטת הניקוד אף נשתבשה בכתבי יד ובדפוסים, עד שאנו קוראים בכמה מקומות לא ככוונת הנקדנים.

(ה) כל הניקוד לא בא כלל לסמן את מבטאן הרגיל של המלים שבלשון, הניקוד בא להורות לנו כיצד יש לקרוא את התורה, את הנביאים, את הכתובים בקריאה פומבית בבית הכנסת.

אזכיר רק דברים מעטים אשר יסבירו את המצב בעניין, ויסבירו למה ניקוד זה אינו מתאים במקרים מרובים ללשון רגילה, ללשון פשוטה:

(א) הניקוד הוא תוצאה של התפתחות מסובכת. לא זה העיקר שהיו מקודם שיטות ניקוד שונות — שיטה עליונה, שיטה בבלית, שיטה ארץ־ישראלית, שיטה בבלית של ניקוד מלא, שיטה בבלית של ניקוד עני יותר בסימנים, ולא זה העיקר שבראשונה לא הבדילו כלל בין כל התנועות, אלא אך ורק בין שני סוגי תנועות — בין פתיחת שפתיים, פתח, ובין קיבוץ שפתיים, קימוץ שפתיים, שהיה זה הסימן לכל התנועות, שאינם פתח. וידוע שאפילו אבן עזרא קורא לצירה קמץ קטן, כי כל הטרמינולוגיה מאוחרת היא, ואינה טרמינולוגיה מקורית. לא זה העיקר, אלא זאת: האמצעים שהניקוד משתמש בהם, שימשו מקודם בשימוש אחר, והועברו לשימושים שונים, לשימושים הסותרים במקרים מרובים זה את זה.

לא אוכל להזכיר את כל הסימנים, אזכיר את הנקודה הבודדת בשימושיה בניקוד. כותבים אנו למשל, את האות „ב״, ושמים אנו את הנקודה מתחת או מעל לאות, או בתוכה, ואנו רואים בה סימן של תנועה או של דגש. והנה בניקוד הראשון השתמשו בנקודה מעל לאות, ואחר כך באה גם נקודה מתחת לאות. אבל בתקופה זו לא היה כאן סימן לתנועה זו או זו.

בניקוד הקדום אין הנקודה אומרת לך אלא: שים לב למלה הזאת, אל נא תבטא אותה כמו שאתה מבטא מלה בלי נקודה, בטא אותה באופן אחר! או שצריך לבטא את הבית כבית דגושה, אז היתה הנקודה מראה על קושיה, סימן קשיות — זהו דגש קל. או שהנקודה באה להורות שיש כאן מבטא שונה, שאתה צריך להבדיל בין שתי מלים. כך נמצא כמו שכבר העירו חוקרי המסורת, שסימן הורה על מבטא שונה של מלים שוות באותיותיהן הנמצאות במקרא. יש מבטא אחד שקוראים לו מלעיל, ויש מבטא אחר שקוראים לו מלרע.

הנה נקודה זו שימושה היה שונה משלנו, היא אך נקודה המבדילה בין האפשרויות השונות בקריאה.

נקודה זו, אנחנו רואים אותה כסימן מבדיל לאות ה„ו״. ה„ו״ אפשר לבטא בשתי דרכים, אפשר לבטא אותה „o״, בנקודה זו המראה על מבטא זה, והיתה אפשרות אחרת של מבטא ה־„u״, שבעצם סומנה בנקודה תחת האות, ורק אחר כך בתוך האות, „ו״.

אחר כך הפכה נקודה זו לסימן החיריק, שהוא בא לסמן המלים המבוטאות ב„i״, והיה צורך להכניס את הנקודה לתוך האות, כמו שהיה צורך להכניס את

הדגש הקל לתוך האות, כי הנקודה למעלה כבר הפכה „o", ויצא שהנקודה פירושה לא רק „u", אלא גם דגש, דגש קל. אלא כדגש קל הפך הסימן גם לדגש חזק, המראה את ההכפלה, כמו בגרמנית „פליגגע" בהכפלה קשה, אבל „פלוג" רפה, ומכאן עבר הדגש ושימש גם במקומות אחרים, כמפיק וכדומה.

כאן רק דוגמה אחת, של הנקודה הבודדת, שהיא הפכה לכמה וכמה שימושים. נקודה מראה לנו גם את ההבדל בין שי"ן ימנית ושי"ן שמאלית על פי המקום שבו היא נמצאת, ומורי זצ"ל — מאיר איש־שלום—העיר אותי, בהיותי נַער קטן, שבעצם אפשר לבטא את המלה „אִישׁ" iyosh, כי הנקודה יכולה לשמש גם כחולם, כמו במלים, כגון: בֹּשֶׁת משֶׁה וכדומה.

הניקוד הוא אפוא דבר מסובך, הוא דבר שבהיסטוריה, הוא דבר שאינו מובן כלל וכלל מתוכו, כשיטה אחידה מסודרת לצרכי הלשון.

(ב) אין הניקוד, כמו שחושבים, בא לסמן תנועה גדולה לחוד, או תנועה קטנה לחוד, לפי שיטה, אלא ממש כמו בלשון אירופית, ממש כמו בערבית, ממש כמו בסורית, לא בא הניקוד אלא להבדיל את הגוון של התנועה, להבדיל בין אַ, בין אֶ, בין אִי, בין אוֹ ובין אוּ.

נכון שהמדקדקים המאוחרים, שמצאו את הניקוד כולו יחד בתורה, ואשר ביטאו את המלים במבטא הספרדי, נכון שאלה ראו בו אחר כך סימנים לתנועות שונות נבדלות על פי אורך — קבוץ תנועה קטנה, שורק תנועה גדולה, חיריק חסר לתנועה קטנה, חיריק מלא תנועה גדולה — ואולם למעשה אין זאת אלא טעות גמורה.

למה יש בניקודנו סימנים מיוחדים לחירק קטן ולחירק גדול, לחולם קטן ולחולם גדול, לקיבוץ ולשורק? יש להם סימנים שונים, הואיל ולא ניקדו הנקדנים מה שכתבו הם בעצמם, כי אם ניקדו ספרים קדומים, שלא יכלו לשנות בהם שום דבר, שאסור היה להוסיף בהם אות. הנה מצאו כתוב למשל: ש ב י (=שובי) אל עריך אלה (ירמיה לא, כא). אילו כתבו הם את הספרים מחדש, היו בוודאי כותבים בכתיב מלא, כי בזמנם ובדבריהם כתבו בכתיב מלא; אלא מה יכלו לעשות? אי אפשר היה לכתוב וי"ו, שהרי אסור היה לשנות בתוך הכתוב, אסור להוסיף או לגרוע אות במקרא, ולכן היו מוכרחים לסמן את הוי"ו, שהיו רוצים ולא יכלו לכתוב אותה, היו מוכרחים לסמן אותה במקומה באיזה סימן, בסימן נבדל מן הסימנים האחרים, ומצאו סוף סוף את הסימן קיבוץ. אבל אף אצל המדקדקים הקדומים הקיבוץ והשורק היינו הך הם, זה וזה אותו דבר. אין כאן הבדל כלל.

גם כשמצאו למשל יַסְגֵּרוּ (יהושע כ, ה) חסר, לא יכלו להוסיף את היו"ד, אף על פי שהיו רוצים בכך, אך מוכרחים היום לכתוב חירק קטן וכו'.

ולמה יש בכל זאת קצת צדק עם המדקדקים, שהיו מבדילים בין תנועה גדולה לתנועה קטנה? הם צדקו משום שגם הכתיב, כתיב האותיות שמצאו אותו בספרים, כבר הגיע לידי מצב ידוע של ההתפתחות לקראת המלא: במקרים רבים היתה יו"ד או וי"ו בתוך כתיב התורה, בתוך כתיב הספרים, וזאת במקרים של i או u ארוכה בפרט, אך ההבדל הזה, שהיה הבדל של כתיב התורה עצמה, אינו הבדל בניקוד, הניקוד לא בא אלא לסמן כיצד לבטא a, e, i, o, u. אין כאן סימנים, שהיו מראש מתכוונים לסמן גם את אורך התנועה. אורך התנועה היה מצוי במציאות, על פי התפתחות מובנת זו, שבתנועה ארוכה הגיעו ראשונה לכתיב מלא, ובתנועה קצרה הגיעו אליו מאוחר יותר.

(ג) אין הניקוד מסמן את מבטאן הספרדי של התנועות, די להזכיר כאן את הקמץ. את הקמץ שבניקודנו נבדל הוא מן הפתח; ואנו אין אנו יודעים למשל במבטאנו כל הבדל בין זָכָר (שם עצם) ל־זָכַר (פועל) בפתח. אין אנו יודעים כל הבדל כזה במבטא הספרדי. אבל יש הבדל במבטא שהיה ביסוד הניקוד. הרי היום כלל מובן הוא, שכל היודע את תולדות הדקדוק לא יחלוק עליו: הנקדנים הטבריניים ביטאו את הקמץ בין פתח ובין חולם, ביטאו אותו בלי ספק o ולא a, וניקודם אינו מתאים בשביל המבטא הספרדי שבחרנו בו, הוא אינו „טוב" במידה מוחלטת, שהרי הקמץ מסמן כאן גם את ה־a ואת ה־o, ומבלי לפגוע בכבוד החברים היושבים כאן, בלי ספק יש אף חברים בוועד הלשון עצמו, החוטאים לקמץ הקטן, שאינם יודעים איזה הוא קמץ קטן ואיזה הוא קמץ גדול. לעתים קרובות שומעים אנו אף מחברים בוועד הלשון „אַמְנָם", „אַמָּן", ודברים כאלה הרבה, ובזה ראייה, שהניקוד שלנו אינו טוב מוחלט, הוא אינו מתאים ב־100%, כמו שרגילים לומר היום, למבטא שלנו.

(ד) ולא זו בלבד — שיטת הניקוד אפילו נשתבשה בכתבי היד ובדפוסים, ועל ידי כך הביאה לטעויות. כותבים אנו כידוע „נוחַ" ושמים פתח תחת ה־ח, ואנו יודעים שיש לבטא „נוֹאַח" ולא נוֹחַ, אבל כשאנו כותבים את המלה „אלוהַ", „גבוהַ", כמה ממנו יודעים שגם זוהי פתח גנובה, שגם כאן צריך לבטא a לפני הה״א? הרי הריבוי במלים כאלה אינו „גבוהָאים" ולא „אלוהָאים". כאן מטעה אותנו הניקוד, אבל בכתבי יד קדומים אין הפתח הזה בא תחת החי״ת, אלא בין האותיות, וכך נכון, ומנהג ניקודנו היום הוא שהביא אותנו לידי טעות.

ויש טעות חמורה עוד יותר. הנה יש לנו חטף־פתח, וידוע שהחטף המורכב אינו בכל כתבי היד, בכמה כתבי יד קדומים יש במקומו שווא בלבד. יש כאן תנועה מורכבת, שעיקרה שווא בלבד, ולא הרכב של שני תנועות ממש. a זו שמוסיפים לעתים לפני החי״ת, נולדת במקרים שקשה הוא לבטא את ההגה הזה, ורק אחרי a קל יותר לבטא חי״ת זו, ולכן צריך לבטא „רוֹאַח", כדי שתצא החי״ת על פי המבטא הקדום הנכון, והנה קושי זה הוא לפני החי״ת ולא אחרי החית וברור שכוונת סימן זה לא היתה למבטא חַמור אלא למבטא אַחְמור, a לפני החי״ת, כמו בערבית, שאומרים בה himar, או ehmar או כמו במבטא השומרוני. השווא בראש המלה שם הוא שווא נח, אלא שמוסיפים תנועת מעבר של ההברה הקודמת ואומרים emdabber, ebne (בני, מדבר) וכדומה. זאת אומרת: הניקוד שלנו מטעה אותנו בהרבה מקרים.

כולנו מכירים למשל את הדגש לתפארת הלשון בדוגמאות כמו עשיתָ לָּנו, מַה לָּךְ, אבל כתבי יד קדומים מלמדים, שאין זה כלל דגש, אלא נקודה בין המלים, ובעיקר הראתה הנקודה ההיא שצריך להפריד בין המלים.

הניקוד הוא חכמה גדולה, מדע מסובך, תורה קשה. אין לדרוש אפוא מכל אדם שידע באמת את הדקדוק, הניקוד, ואף על פי הדקדוק הזה לא יבטא את העברית במבטא הנכון, כפי שהתכוונו לו המנקדים.

(ה) וגם זו: כל הניקוד הזה אינו בא לשם השפה הרגילה, כל הניקוד הזה בא לשם קריאה בבית הכנסת: הרי ידוע לנו שמנוקד לפעמים כֹּל בחולם, אבל גם כָּל בקמץ קטן, במה ההבדל? ההבדל הוא בנגינה, הניקוד הוא חלק של שיטת הטעמים שלנו. בלי הטעמים, טעמי הנגינה שבספרים, אין לצאת ידי חובת הניקוד.

אני מעיר במיוחד על מאמרו של הרב ד״ר יוסף בר״ח הכהן, בן התשעים

ושלוש, שכתב גם במאמרים קודמים בלועזית וגם במאמרו העברי המחקרי הראשון הזה שב„לשוננו", שהוא זכה לחיות — ויזכה להוסיף חיים — עד שלימד אותנו כלל חשוב זה, שהניקוד שלנו קשור במידה מרובה בטעמים, ולא נוכל להבין אותו, וללכת אחריו באמת בכל דקדוקיו, אלא יחד עם הקריאה בנגינה. הניקוד לא נוצר בשביל הלשון הרגילה. לא השתמשו בו בשפה הפשוטה. השתמשו בניקוד לשם שירה, השתמשו בניקוד לשם קריאה בניגון, בנעימה בבית הכנסת.

יש גם כמה מקרים חשובים בניקוד המתנגדים ממש לכתיב שלנו. כותבים אנו למשל „אליו" ז"א אֵלָיו, אבל אין אנחנו מבטאים את הכתוב אלא אלָיו, הרי זה מראה שהיה מבטא קדום אחר למלה זו. אבל מי שלמד עברית, יודע שעליו לקרוא את ה„יו", כאילו רק וי"ו היתה כתובה כאן. הכתיב מורה בלי ספק על מבטא אחר, על מבטא „אֵלֶיו, בלשון הקדומה ביטאו כך, וכן מצאנו למשל במכתבי אל־עמרנא העתקה ba—di–u במקום בָּדָיו[1], הואיל וכך ביטאו את המלה.

הניקוד מראה לנו דרגה אחרת של הלשון מאשר הכתיב החסר אשר לשמו הוא בא. בכל זאת חשוב לנו הניקוד, וכאשר אנחנו באים ללמוד דקדוק, אין לנו אפשרות אחרת, אלא להשתמש בניקוד, אמנם בזהירות ידועה, בידיעה עמוקה. אין ללמוד לדבר עברית בלי הניקוד, לא נבוא אל בית הספר, לא נבוא אל הילד ללמד את הילד לקרוא, להכיר את הלשון, ואף לדבר עברית על פי כתיב האותיות, חסר הניקוד, אף לא על פי הכתיב המלא של התלמוד, הכתיב המלא של המדרשים.

עוד פעם: נבין זאת היטב, אין אנו באים לבטל את הניקוד. הניקוד במקומו — בשעה שאני מלמד ולומד את הלשון; הניקוד במקומו, כשאני בא לאמור בדיוק כיצד לבטא את הדבר, כיצד לקרוא את השיעור, כיצד לקרוא פרק בתורה— שם מקומו של הניקוד. אבל בכתיבה רגילה — בכתיבה רגילה אי אפשר לנו לכתוב בניקוד. כשאנו רושמים את מחשבתנו, לא נוכל להפסיק תמיד ולהוסיף את כל הנקודות. הניקוד זהו חכמה קשה, ואי אפשר לנקד ניקוד נכון בלי לחשוב במיוחד כיצד עלינו לנקד. ואי אפשר גם לשים את סימני הניקוד בתוך השורות, כמו שחשבו לכתוב ולהכניס את הסימנים אחרי האות, הרי הסימנים שלנו מקומם הוא גורם וקובע את תפקידם, למעלה או למטה, ועל ידי כך משתנה הוראתם. ואין אנו יכולים לבוא, אין זה מתפקידו של ועד הלשון, ולהמציא כתיבה חדשה לגמרי. תפקידנו בוועד הוא לתקן, לסדר, לכוון מה שיש לנו, להשתמש באמצעים שבידנו, באמצעים המסורתיים, ולתת להם את הכיוון המתאים ביותר.

והרי באמת אין צורך בכל מקום בכתיב שלנו בניקוד. אפשר לכתוב בלי ניקוד, אפשר לקרוא עברית בלי ניקוד, אף אם אמנם אי אפשר ללמד עברית בלי ניקוד. אבל מי שיודע עברית, מי שכבר מבין עברית — הוא יכול לקרוא גם כתב בלתי מנוקד.

זוהי הכוונה וזוהי המטרה שלפנינו: יש לנו שני מיני כתיב, יש לנו כתיב אחד בניקוד, לכל הצרכים של לימוד, לכל צורך של דיוק; אבל יש לנו גם כתיב אחד, כתיב שאינו בא ללמד כיצד לקרוא, כיצד לדבר, כיצד לכתוב, כתיב שמטרתו רק לומר לך למשל: „שלחתי לך מכתב, וזהו מה שאני מבקש ממך", איזה צורך

1. עי' מאמרי „ביד, בדי בכתבי הקדש ובכנענית של אל-עמרנה", בספר היובל לפרופ' שמואל קרויס, עמ' 1—4.

יש לנקד דברים אלו? כזאת נכתוב בלי ניקוד. והואיל ומוכרחים אנו בהרבה מקומות להשתמש בכתיב בלתי מנוקד, עלינו לקבוע, כיצד נוכל לעשות כתיב זה — כתיב בלי ניקוד — לעשותו כתיב מכוון ביותר.

ולשם כך, כדי שיהיה כתיב זה מכוון ביותר, לשם כך נלך בדרכי המסורת, שהרי באמת הכתיב חסר־הניקוד, הכתיב המלא הוא כתיב מסורתי שלנו.

למה אין התורה כתובה כתיב מלא? התורה אינו כתובה כתיב מלא, הואיל ובזמן ההוא, כשנכתבו הספרים, עדיין לא הומצא הכתיב המלא, עדיין לא הגיעה הלשון לידי דרך הכתיב המלא.

שאלתנו — דומה למשל לשאלה זו: למה לא נסע אדם הראשון בעגלה, למה לא נסע אברהם אבינו במכונית או באוירון? משום שלא היו מכשירי תחבורה אלה.

אך אנחנו רואים גם בתקופה הקדומה את דרכי ההתפתחות. אנחנו רואים כיצד התפתחה הלשון, כיצד התפתח הכתיב במסורת שלנו. ראשית הכתב הוא בתמונות, תמונות של מלים, ולא של אותיות, תמונות אלו באו לשמש אחר כך גם למלים קצרות, למלים שהיו בעצם רק הברות — הברה אחת, וסימן זה היה יכול לשמש גם לשם הברה שבמלים אחרות. כך כתבו סימנים אלו, סימני הברות ראשונים, והברה כזאת יכולה להיות ba, bi, bu והיא הביעה אפוא לא רק קונסוננט, אלא גם תנועה על יד הקונסוננט. לכן האותיות הראשונות הן בלי תנועות, כי הן כללו בתוכן בהברה שלמה מראש את התנועות. אבל ברור שהכתיב הזה לא היה מובן כלל וכלל, שהכתיב החסר הזה הוא שלם רק אם יוסיפו לו את הניקוד, הוא אינו אפשרי בלי ניקוד, אי אפשר לקרוא אותו בקריאה נכונה בלי ניקוד.

יודעים אנחנו שאפילו חכמים, שעסקו על פי המסורת בניקוד המקרא, אף הם לא הבינו את המבטא הנכון של מלה או שם בתוך המקרא, והרבה הרבה פעמים התקשו בהבנה ובקריאה. היום יודעים אנחנו ששמו של סנחריב הוא Sin-ahhe-eriba. והשבעים צדקו יותר בקריאתם שם זה Sennacherib; אנחנו יודעים היום ששמו של נבוכדנצאר הוא Nabû-kudur-uṣur, והשבעים צדקו יותר אף בקריאת שם זה.

אך אותם השבעים, כאשר באו לתרגם את המקרא, כמה טעויות טעו! ואלה היו שבעים חכמים יודעי תורה, ובכל זאת כמה טעויות יש שם. הרי ידוע ודאי לרבים שבמקום „הלמתים תעשה פלא אם רְפָאִים יקומו יודוך סלה״ מתרגמים השבעים, מתרגמת הוולגאטה „אם רְפָאִים יקומו״. ולמה באה טעות זו? משום שהלשון הכתובה בכתיב חסר נותנת מקום לכמה וכמה טעויות.

אין צידוק היסטורי, המחייב אותנו לכתיב חסר. מתי ניקדו את התנ״ך? את התנ״ך ניקדו אחרי חתימת התלמוד, דבר זה היום ברור למדי, זאת אומרת, בשעה שהעם כולו, מכמה וכמה דורות כתב לא בכתיב חסר, אלא בכתיב מלא ממש. כלום יש לנו ספק בדבר, שאילו יכלו אותם האנשים, אשר בדבריהם הם כתבו הכל מלא, שאילו יכלו, היו כותבים גם את ספר התורה מלא? אך כאן היה שריד מימי קדומים, כאן היה שריד מתקופה שלא ידעה כתיב מלא — ורק שם לא שינו. ואולם למה לנו, בדבריגו אנו, לכבול את עצמנו ולכתוב כתיב חסר דווקא?

מי כותב כתיב חסר? העם כבר החליט לעזוב את הכתיב החסר. הרי כל עתון וכל ספר עממי כתוב היום בכתיב מלא, אפילו מאמרים חמצדדים בזכות

כתיב חסר, הרי הם עצמם כתובים בכתיב מלא, ובמה היא השאלה — השאלה היא במידת הכתיב המלא: מתי מלא ומתי חסר?

ולשאלה זו ניגשה הוועדה הירושלמית בכל הזהירות. ידענו, כתיב מלא, כתיב שאינו משתמש בניקוד, יכול להביא לידי טעות. ידענו גם ידענו, שאפילו טובי הסופרים משבשים: טובי המדקדקים טובי המורים אומרים טובי במקום טוֹבי, מאחורי במקום מאחוֹרי, זו במקום זו, שדרות במקום שדֵרות (שי"ן שמאלית), ובוודאי נדמה לך כאילו הכתיב הבלתי מנוקד הוא המשבש. אבל א) גם הכתיב המנוקד משבש, כמו שהראתי בדוגמאות, וב) למעשה כל זה אינו נכון, לא הכתיב המנוקד הוא האשם, ולא הכתיב חסר הניקוד הוא אשם, אלא מי אשם?

גם בלשון אחרת משתמשים בכתיב, שהוא שונה מן המבטא: ידוע הדבר שהאנגלי אינו אומר „ווריגהט" wright אלא „רייט", וגם בצרפתית לא חֵץ (chez) אלא שֵׁ. כשאני קורא את שם המיניסטר לענייני המלחמה בימי דרייפוס „שאנואין" כתוב „חנוינא", (Chanoine) לא אחשוב כאותו היהודי שבא אל אבי, ואמר שכאן לפנינו יהודי, ששמו בעצם חנינא. המבטא אינו נלמד מתוך כתיב זה, אין זה אפשר. אלא אם רוצה אני ללמד את המבטא בכתב, עלי להשתמש בכתיב פוניטי, שהמציאו החכמים לשם כך, וגם עליו יש חולקים. גם בגרמנית למשל, איני יודע מתוך הכתב אם יש לבטא „סטאנד" או „שטאנד", לוֹאֶגֶר (Lueger) או ליגר, זאת איננו לומדים מתוך הכתב בשום שפה. זאת עלינו לדעת מתוך הלשון. לצרפתי ולאנגלי אין בזה כל קושי. הילד לא יקרא את המלים לפי האותיות אשר בספר, כי יודע הוא את הלשון בשעה שהוא בא לקרוא. הקוראים רואים בכתוב רק סמל, והסמל מזכיר את המלה הידועה ממילא. וברור למה אין זה כך בעברית — הואיל ואין אנו מדברים את הלשון, הואיל ובמשך דורות לא דיברנו עברית ולמדנו רק מתוך הכתב בלבד. אי אפשר ללמוד לשון אף מתוך הכתב המנוקד; לשם זה צריך הלומד למורה, אשר יאמר לתלמיד, שאנחנו אומרים asenat (אָסנת), basemat (בָּשמת). וכדומה. את זאת צריך המורה לאמור לילד, גם כשהוא לומד מתוך הכתב המנוקד. אבל כשאנחנו באים רק לקרוא כדי להבין הדבר, איננו יכולים לכתוב כתיב פוניטי, אין לנו כל אפשרות לכתוב כל הדברים האלה.

צריך לתקן את לשון הדובר. שעת התיקון היא בבית הספר, שעת התיקון היא בשיעורים למבוגרים, שאני צריך ללמדם לאמור כך ולא כך. מתוך הכתיב חסר הניקוד אין אתה יכול ללמוד עברית, אבל אם אתה רוצה לקרוא מכתב, אם אתה רוצה לקרוא חשבון, אם אתה רוצה לקרוא סיפור — זאת אינה שעת לימוד של ראשית הדיבור. כבר מקודם צריך אתה ללמוד ולדעת עברית.

זהו הקושי — מקודם צריך ללמוד עברית. כולנו צריכים ללמוד לדבר עברית נכונה, צריכים ללמוד את התורה המנוקדת, את הכתב המנוקד. אין להעמיס על העם, שרובם יישארו לא למדנים, שרובם יישארו לא בלשנים. ובכל זאת צריך לסמן מה שאפשר, אמנם די לסמן את המיעוט. ובוודאי יש צורך בניקוד מלא. עורך אני כעת את מלונו של בן יהודה בכתיב החסר שלו, ואם אני צריך לכתוב „מאוחר" כמו „מאַחר", „מפונק" כמו „מפַנק", מי יכול לקרוא זאת, מי יכול להבין זאת!

אתם בעצמכם אינכם כותבים כתיב חסר, יש מסורת של כתיב מלא, המסורת היא אך ורק של כתיב מלא, וכשאתם כותבים חסר, אתם חייבים לנקד.

במסורת שלנו ברית כרותה בין הכתיב החסר—והניקוד. ואם יכולים אתם לקיים כתיב מנוקד נכון — אדרבא, איש אינו מתנגד; אבל כאשר אין אפשרות לניקוד, ולניקוד נכון, אז צריך לכתוב באופן שהדברים יהיו מובנים.

הנה ועדת הכתיב בירושלים לא הסתפקה בדברים כלליים, היא ידעה שהמסורת נתנה לנו גם בדרך זו נכסים ידועים, המסורת נתנה לנו את הסימנים של יו"ד כפולה. של וי"ו כפולה — זו היא המצאה חשובה, שבשום פנים אין אנו רוצים לוותר עליה, זו היא המצאה שישנה בכל לשון. גם בכתיב הקדום יש דברים כאלה, כמו שאפשר להראות בכמה דוגמאות. כך נולדו שם הסימנים לסמ"ך, צד"י, שי"ן מתוך הזי"ן, טי"ת כצירף של תי"ו ועי"ן וכדומה.

ובכתיב שלנו מצאו את היו"ד הכפולה, כמו שמצאו בלשון אחרת j על יד i, את הוי"ו הכפולה, כמו שמצאו בלשונות אחרות את הדאבל ו (w) על יד ה„או" (v).

האם נוותר על אפשרות זו לסמן אר ההבדלים האלה? השאלה היא רק מתי והיכן, השאלה היא רק שלא ניצור ערבוב חדש במקום הישן, ולשם זה בדקנו יפה יפה את האפשרויות ונתנו הצעות מפורטות. בדקנו אותן פעם אחרי פעם, פנינו אליכם, ועוד פעם אנו פונים אליכם: אל תאמרו לנו כתיב חסר, אין כתיב חסר מתקבל על דעת העם, אין העם יכול לעמוד בכתיב חסר; הכתיב המלא הוא עובדה, ולפנינו רק התפקיד הזה, לעשות כתיב זה עד כמה שאפשר מכוון, עד כמה שאפשר חד־משמעותי.

יודעים אנחנו, ואין אני רוצה לנגוע בכל הסכנות הכרוכות בכך, שבוודאי אין להוסיף ווי"ם הרבה זו על זו, ואין לכתוב מלא דמלא מופרז. ניסינו לעמוד על סכנה זו, ואם יש הצעות לתיקונים בפרטים — אדרבא ואדרבא! אבל הכלל צריך להיות, שעלינו לכתוב לא בשביל יחידי סגולה בלבד, היודעים לפענח סתרים, אלא בשביל העם, העם שאינו יכול להכיר את דרכו בלי ציונים ואבני מילין. אין צורך, אין צורך לפחות בשעה זו, למצוא סימנים נוספים גם כדי להבדיל הבדלים דקים, אין צורך, כי הכתיב מתכוון לאלה שכבר יודעים הם עברית, אין אני יכול לבוא ללמד עברית בלי ניקוד. אולי יבוא זמן שנוכל ללכת הלאה. אך לעת עתה נסתפק בזה.

מר טרופר כתב עבודת גמר על הכתיב שבכתבי היד של המדרשים, שבמדרשי הלכה, והנה הכללים שיצאו מתוך כתבי יד אלו הם מראים שזו היא הדרך שהלכה בה המסורת, שכיוונו ברוב המקרים לחוש של המסורת של אלפי שנים, לרוחה של אותה ההתפתחות, המתחילה בכתובות הקדומות והמוליכה עד היום.

מעיר אני עוד פעם על מאמרו החשוב של הפרופיסור קלוזנר, שבו פתח את ויכוחנו על הכתיב. אין כאן שאלה אם כתיב מלא או כתיב חסר. יש כתיב חסר, ששותפי ניקוד, יש כתיב מלא שבו נוהגים, שבו כותבים — יש כתיב המשנה, יש כתיב המדרשים, ויש כתיב התלמוד. האם נעקור אותו מחיי האומה? האם נעקור מחיי האומה את הכתיב שבו כותבים במשך כל כך הרבה דורות? עלינו למצוא רק את הדרך המכוונת.

אין בזה קושי מיוחד שצריכים ללמוד לפי זה שני מיני כתיב.

בכל עם ולשון לומדים שני מיני כתיב שונים או יותר, בגרמניה לומדים לכתוב גוטית ולאטינית, אותיות גדולות ואותיות קטנות. ואין אפשרות אחרת, אנחנו עם שיש לו מסורת מדורות, יש לנו מקורות שהם כתובים מכבר, אין אנו יכולים להשתמט מהם. בכל לשון ולשון יש קשיים, יש אותיות ואותיות שונות,

יש כמה מיני כתיב. כל ילד בריא בכל אומה מסוגל ללמוד כתיב סטינוגרפי, ושם סימנים מסובכים שונים מאשר בכתב הרגיל, אפשר ללמוד חכמה זו בנקל, וצריך ללמוד אותה, אם רוצים לקרוא את המקורות שלנו.

אדרבא, מזה תצא ברכה, כי נדע לתת לדקדוק ולניקוד את מקומם הראוי. ולא נפריז בניקוד זה כחומר לבחינת ילדים. הילדים אינם צריכים להיות נקדנים, הם צריכים רק להבין את המנוקד, לקרוא את המנוקד כראוי.

אם נצליח להגיע לידי אפשרות הבנה זו, שיש מקום לכתיב חסר על יד ניקוד בלבד, ולכתיב המלא בלי ניקוד—כי אז הגענו למדרגה גדולה, כי אז הגענו לידי כך שנוכל לגשת לפתרון שאלות אחרות, אז נוכל לדבר על תיקון הניקוד, שהוא קשה ביותר. אז נוכל לגשת לשאלת תיקון הכתיב גם במה שנוגע לקונסוננטים ולא רק לנקודות בלבד.

ד״ר יעקב כהן:

מתוך הצורך להגן על הכתיב המלא בא פרופ׳ טורטשינר לידי גינויו של הניקוד. במטען כבד של מדעיות מסביר הוא את התפתחות הניקוד, ואין לך דבר העלול לערער את אמונת־האומן במשהו כרעיון ההתפתחות. אבל אין לנו כאן עסק בידיעת תולדות הניקוד. אלא לפנינו עובדה קיימת של ניקוד מגובש מכבר וברור, והוא אפוא צריך לשמש נקודת־המוצא שלנו בשעת דיוננו בבעית הכתיב.

פרופ׳ טורטשינר נסה להוכיח, שהניקוד מטעה לעתים וגורם לשיבושים בלשון, הואיל ואין הוא מכוון למבטא הספרדי שבחרנו בו. כך למשל משמש הקמץ a ו־o כאחת. ומצד אחר יש שני סימנים ל־a (פתח וק״ג). הקמץ הקטן יכול למצוא את תיקונו בהתאם להצעתי, שאזכירה להלן. הכפילות של קמץ גדול ופתח אמנם צרה היא, אך הרבה תקלות גדולות מזו ישנן בכתיב העירום מכל נקודה. כמה שגיאות נטפלו ללשון ע״י מה שאותיות אהו״י משמשות כל אחת לכמה תנועות. כמה קוראים ואומרים וְלְדַבֵּר, וּלַעֲשׂוֹת, לֶיהֱנוֹת, מעוּרָב, אִי אֵלֶּה ועוד ועוד. הכתיב המלא לא רק שאינו מועיל כאן, אלא הוא מטעה ומכשיל. לומדים התלמידים את תורת הדקדוק בבית־הספר, ומשמגיעים לידי קריאת ספרים ועתונים, והללו כתובים מלא, הם מוצאים סתירה בין הדקדוק ובין הכתיב ובאים מתוך כך לידי זלזול בדקדוק ובצורות הלשון ובלשון בכלל.

אמנם אין זאת אומרת, שאני מגן על הכתיב כגון קודש בלי וי״ו וכדומה, אבל אני טוען, שהכתיב המלא הערטילאי מכל ניקוד משבש את הקריאה ואת הדיבור בעם והורס את האורגגיות של הלשון ע״י סירוס נטיותיה, טשטוש שרשיה, שיבוש בטוי אותיות־השימוש שלה, וגם ע״י ביטול ההבדל העקרוני בין תנועות גדולות לקטנות. על כן העצה היחידה היא, לדעתי, להנהיג שיטת־ניקוד ח ל ק י ת, וזו אפשרית בשני אופנים:

א) ע״י ניקוד מלים שעלול להיות ספק בקריאתן, כגון: שִׁלַּח לעומת שלח (= שָׁלַח) וכיו״ב, וביחוד באותיות הנוספות בראש המלה, שבמבטאן טועים לעתים קרובות.

ב) ע״י קביעת שיטה כוללת יותר, שיסודה השימוש באמות־הקריאה אהו״י בצירוף סימנים מיוחדים כדי להבדיל בין האיכויות השונות כגון (u-o, i-e) והכמויות השונות (תנועה גדולה וקטנה) של התנועות. הסימנים לקוחים מן הניקוד הרגיל

ומושמים מעל לאם־הקריאה. הצעה מפורטת על כך הדפסתי ב„הזמן" *).

המלא שבמלא, כגון: עליי, ליבי הוא nonsense. ברור שאי אפשר לקרוא עברית בלי ידיעת משמעות המלים, וכן הדבר באנגלית. לפיכך מי שנהירה לו הוראת המלים כמו קנין, בנין, לבי וכיו"ב, ממילא אינו צריך לתוספת יו"ד. כנגד זה יש בכתיב החסר חסכון בזמן ובטורח. אין להשתמש במלא אלא לשם מניעת טעויות בלבד, וגם אז בהוספת ניקוד מעל לאותיות אהו"י. הוספה זו אינה אלא שאלה טכנית, ואם יש קשיים טכניים בהדפסה או במכונת־כתיבה נתגבר עליהם. הגניוס העברי, שהמציא לנו לשון כזאת, יתגבר גם על הקשיים הטכניים. ההסתמכות על הכתיב הערטילאי שבספרות המאוחרת כעל מסורת שאין לזוז ממנה היא משונה מאוד, ובפרט שהלשון העברית באותה תקופה לא היתה בעיקרה אלא לשון של עיון ולא לשון־דבור כבימינו.

אסתפק היום בדברי אלה ומחר אגיש הצעת החלטה מפורטת.

פרופ' קאסוטו:

שמענו כאן את דעות שני המרצים הקודמים, וכדאי שנתחשב בנימוקי שניהם בכובד ראש. אני בעד הכתיב המלא, ואולם סבור אני, שאין לנו להסתפק בכך, ושומה עלינו להתקדם צעד נוסף. לפי דעתי יש לנסח את שאלת הכתיב ניסוח שונה משנעשה עד כה. אין לנו לשאול האם הכתיב שלנו צריך להיות חסר או מלא, אלא האם הוא צריך להיות חלקי או שלם. אף הכתיב המלא ביותר הריהו עדיין כתיב חלקי, ואני שואל האם יכולה לשון מודרנית לעמוד בכתיב חלקי בלבד?

איש אנגלי גדול אמר שהכתיב האנגלי הוא אסון לאומי, מפני ההבדל הגדול שבינו ובין המבטא. ואם הוא צדק, על אחת כמה וכמה שצדק ד"ר כהן כשאמר שהכתיב שלנו הוא אסון לאומי. אדרבה, אם נשווה אותו לכתיב האנגלי, עלינו להגיד שהוא אסון לאומי כפול ומכופל. בכתיב האנגלי אין חסר כלום. להיפך, יש בו יסודות מיותרים; אבל דווקא יסודות אלה, המיותרים לפי המבטא של זמננו והשייכים לצורה הקדומה של המלים, עוזרים לו לקורא להבחין בין מלה ומלה, ומקילים עליו את הבנת הכתוב. ואילו הכתב שלנו אינו מסמן אלא חלק מן ההגאים שאנו הוגים. הוא רמז בלבד, והקריאה בו אינה אלא ניחוש. ולשון מודרנית אינה יכולה להסתפק ברמזים ובניחושים. ואני דן כאן לאו דווקא ביחס לתלמידים שלא שנו כל צרכם, אלא אפילו ביחס למי שלמד דיו, אפילו לגבי חכמים. גם עליהם קשה הכתיב החלקי. ניקח לדוגמה את המלה „דבר". אף מומחה אינו יודע אם הכוונה לְדָבָר, דְּבַר, דִּבֵּר, דַּבֵּר, או, בר־מינן, לְדֶבֶר. מובן שבתוך קשר המשפט אפשר לעמוד על הכוונה, אבל לשם כך יש לקרוא את המשפט, ולפעמים אנו מרגישים רק בסופו של המשפט שטעינו בקריאת תחילתו. המלה כשלעצמה אינה אומרת לנו כלום, וכבר זה גורם לכמה מכשולים. עלינו להודות בעובדה ולהכיר שקריאה רהוטה כמו בלשונות אירופיות אינה אפשרית בלשון העברית היום.

ועוד. נניח שלפנינו מלה בודדת, או מלים בודדות, היינו שלא במשפט, כגון שם של ספר, או של סרט, או שלט על חנות, וכדומה. עובר אתה ברחוב ורואה

*) ההצעה נדפסת להלן בשם „על תקון הכתיב" בתור נספח לזכרון-הדברים הזה. המערכת.

במודעה של סרט, למשל, את המלה „המדבר": אי אפשר לך לדעת האם יש לקרוא הַמִּדְבָּר או הַמְדַבֵּר, ומה אנו עושים במקרה כגון זה? אנו משפילים עינינו ומציצים לחלק הלועזי, ורק מתוך כך אנו עומדים על הקריאה הנכונה. וכי יש לנו להיעזר בתרגום הלועזי כדי להבין את לשוננו?

עוד דבר. קשה לפעמים לקרוא את המונחים הטכניים שאינם ידועים לנו מראש. פעם אחת הייתי עובר ברחובות ירושלים עם אשתי. וראיתי כתוב על גבי חנות: „דקטזציה". לא ידעתי לקרוא מלה זו, עד שבאה אשתי לעזרתי ופיענחה אותה. תאמרו: מלה זו שאולה מלועזית. אבל כלום שונה העניין במלה עברית רגילה כמו מסרק? מי שאינו יודע מראש ששמו של מכשיר זה הוא מַסְרֵק לא יוכל לדעת מתוך הכתיב האם הוא נקרא מַסְרֵק או מִסְרָק או מְסָרֵק.

ואין צורך להוסיף שהמלים הלועזיות ממש, כגון שמות משפחה או שמות גיאוגרפיים, כמה וכמה פעמים אי אפשר לנו לקרוא אותם אם אין אנו יודעים אותן כבר מראש. מי שאינו מכיר כבר את השם שטרנברג, למשל, ואינו יודע גרמנית, כיצד יוכל לנחש מהי קריאתו הנכונה של שם זה, מתוך עשרות האלפים של אפשרויות קריאה השונות (בדיוק 46,656 אפשרויות)? לפני שנים אחדות באחד הביתנים של יריד המזרח בתל־אביב היה כתוב מנטקטני. מי היה יכול לנחש, אפילו בין יודעי איטלקית, שהכוונה היתה לשם Montecatini? רק מי שהיה יודע כבר את השם, כלומר רק מי שבשבילו לא היה מן הצורך לכתוב אותו, היה יכול להכירו. כלום כותבים אנחנו כדי שהקורא יעמוד לפני חידות סתומות? אמנם יאמר האומר שמקרים כאלה של שטרנברג ומנטקטני שייכים לשאלות התעתיק. נכון; אבל אם יהיה לנו כתיב שלם, שאלת התעתיק תיפתר מאליה, ותחדל להיות שאלה.

כדאי לציין עוד, שהכתיב השלם ישחרר אותנו מן הערבוביה השוררת בכמה פרטים מפרטי המבטא, למשל בהבחנה בין קמץ קטן לבין קמץ גדול, או בין שוא נע לבין שוא נח. ואל תהי תועלת זו קלה בעינינו.

מתוך כל מה שאמרתי עד כאן, נוטה אני לחשוב שנחוץ לנו כתיב שלם, שיסמן את כל ההגאים, כלומר לא רק את העיצורים, אלא גם את כל התנועות וחצאי התנועות. הניקוד הטברני אינו יכול לשמש לנו לשם זה, מפני שהוא מסובך מדי, ומפני שאינו הולם את המבטא שלנו. צריכה שיטה אחרת. כבר הכינותי הצעה מפורטת לקביעת כתיב שלם, אבל אי אפשר להיכנס עכשיו אל הפרטים, ואציע אותה לפניכם בהזדמנות אחרת *). לפי שעה, מכיון שהכתיב המלא הוא תנאי קודם לביצוע הצעתי, תומך אני בו כבשלב לקראת הפתרון המוחלט של שאלת הכתיב.

*) ההצעה נדפסת להלן כנספח לזכרון הדברים הזה. המערכת.

ישיבה שנייה

נפתחה בשעה 9.30 בבוקר ונסתיימה בשעה 1.20 בצהרים.

השתתפו: ה׳ אזרחי, ד״ר בנעט, ה׳ ברש, ה׳ גולדברג, ד״ר וויסלבסקי, פרופ׳ טורטשינר, ד״ר כהן, פרופ׳ סלושץ, ד״ר פורת, ד״ר קאמינקא, פרופ׳ קאסוטו, ד״ר קלאר, פרופ׳ קלוזנר, ד״ר רבין, ד״ר ריבלין, ה׳ דוד רמז, ה׳ שמעונוביץ, ה׳ שפרה׳ס.

פרופ׳ טורטשינר מזכיר לחברים שבסדר היום יש עניין הבחירות ומבקש מאת הנוכחים בישיבה שיכינו את הצעותיהם וימסרו לו בכתב במשך הבוקר. לאחר מכן הוא מוסר את רשות הדיבור לד״ר בנעט, כיוון שמר שמעונוביץ, שעתה הגיע תורו בויכוח, עדיין לא בא.

ד״ר בנעט:

ד״ר כהן מבקש תרופה למכה גדולה, וכוונתו רצויה. אבל גם בתרופתו יש רק פתרון חלקי כפי שהדגיש בצדק פרופ׳ קאסוטו. אם אנו שואפים לפתרון גמור הרי אני כשלעצמי הייתי נוטה לשיטתו של בן־אב״י שהוציא כידוע עתון באותיות לטיניות. אבל איני מציע זאת. איני רואה אפשרות לכך. הכתיב המלא, כפי שהסביר בצדק פרופ׳ טורטשינר, הוא מושרש במסורת עתיקה ונוהג למעשה בספרות ובעתונות, ואני סבור שיש להמשיך בו משום שיש בו הקלה רבה. אני ממליץ על הצעת הוועדה שניסתה להסדיר את הכתיב המלא הנהוג למעשה ולתת לו קביעות, כי היום גדולה הערבוביה ורבה המבוכה. אבל איני סבור שיש בכתיב המלא תרופה שלמה לצרת הלשון. אני כספרן לשעבר יכול להעיד עד מה גדולה הערבוביה בכתיב, וכמה תקלות נגרמות ע״י כך בחיבור קטלוגים ומפתחות לספרים. היכן תחפשו, רבותי, למשל: את המלה סוכות, בוי״ו, או בלי וי״ו? ויש מקרים קשים יותר. יש מקום לדון בהצעות הוועדה, להוסיף עליהן או לגרוע מהן, אבל הן צריכות לשמש יסוד. מובן שאם אנו שואפים לקביעות, עלולות להיוצר זרויות כגון ליבי ביו״ד.

אודה ולא אבוש כי ליבי יכני בפעם הראשונה והשניה בכתבי את המלה ביו״ד אחרי הלמ״ד, אבל אין זה אלא עניין של הרגל, ולאחר זמן מה יפעל ליבי כשורה בהישנות המקרה. מכתיבים כאלה הנראים לנו מוזרים היום עד שלא התרגלנו אליהם, קשה להימלט אם אנחנו שואפים ליצור כללים פשוטים ועקיבים, מתאימים למלים תנכיו״ת, שאנו רגילים לראותן בכתיב חסר, ולמלים תלמודיות המקובלות מאז ומעולם בכתיב מלא. הצעות שיש בהן כדי למעט את הזרויות—רצויות מאד בתנאי שישמרו את העקרון שהכללים צריכים להיות פשוטים ככל האפשר. אין ספק שרובו הגדול של ציבור המורים מתנגד לכתיב המלא ויש להם נימוק חשוב (הקושי בלימוד שני מיני כתיב בבית הספר); אך יזכרו נא המורים כי אותו האיש אשר הנהיג את הכתיב החסר בבית הספר הארץ־ישראלי, פרופ׳ דוד ילין ז״ל, היה יושב ראש הוועדה שטיפלה בכתיב המלא, ואע״פ שלא קל היה הדבר בעיניו, ראה שיש צורך בכתיב המלא והציע מצדו הצעות חשובות.

ד׳ שמעונוביץ:

שמענו אתמול מפי שלשה נואמים האשמות כבדות על הכתיב החסר. הוא מקשה על הבנת הכתוב (פרופ׳ טורטשינר); הוא מונע גם מאנשים בני תורה לקרוא קריאה רהוטה (פרופ׳ קאסוטו); הוא גורם להשתבשות הבטוי הנכון (ד״ר כהן). פרופ׳ קאסוטו מוצא, כי הכתיב הזה הוא אסון לאומי ממש. הוא אמנם הבטיח לנו הצעה, שתפתור בנקל את הבעיה החמורה הזאת, ואנחנו בודאי נשמע את הצעתו בענין רב, ואולם כל ההצעות שבאו עד היום אינן מניחות את הדעת כלל וכלל. הן גם לפי הצעות הועדה הירושלמית המרחיקות לכת אי־אפשר בשום אופן להבחין בין דָּבָר ובין דַּבֵּר ובין דֶּבֶר, בין בָּנוֹ (משרש בנה) ובין בָּנוּ (משרש בין) ובין בָּנוּ (בתוכנו) ובין בְּנוֹ. ואמנם פרופ׳ טורטשינר העיר בצדק כי גם הכתיב המלא הוא בעצם חסר. ואולם, רבותי, אני עבדכם ואני יודע רבים מאד תמימי דעים עמי, ביחוד מבין חוגי המורים, הכופרים בעיקר ההנחה, שהכתיב החסר הוא תקלה גדולה כל כך. הטענות נגד הכתיב החסר התחילו להתעורר רק עם העליה ההמונית, כשבין העולים היו רבים שלא ידעו עברית, ומובן שלאנשים כאלה היה קשה לקרוא (עד כמה שידעו בכלל לקרוא) בלי ניקוד. ואולם לאנשים כאלה יהיה קשה לקרוא גם בכתיב מלא שבמלא (שאינו, אגב, בגדר הנמצא), וגם אם יקראו, לא יבינו את הכתיב מטעם פשוט מאד, שאינם יודעים את הלשון. לאנשים אלה צריך להקנות את ידיעת הלשון, ואולם אי אפשר להקנות להם את הלשון בלי הכללים היסודיים של הדקדוק, אבל אם תתחילו לפטם אותם בכתיב מלא, שאינו חי כלל וכלל בשלום עם הדקדוק שלנו, הרי תכניסו למחם של הלומדים ערבוביה כזאת, שבאמת לא ימצאו בה את ידיהם ורגליהם, כמו שגם תלמידינו בבית הספר באים במבוכה גדולה כשבא לידם ספר מן החדשים בכתיב מלא, ומתוך מבוכה הם באים לידי רוגז ומתוך רוגז הם זורקים את הספר הצדה, גם אם הוא בעל ערך מצדו הספרותי. למתחילים בלימוד הלשון העברית יש רק דרך אחת: כתב מנוקד, ולאחר שירכוש לו את ידיעת הלשון במדה מספקת פחות או יותר, שוב אין לו צורך לא בניקוד ולא בכתיב מלא. הוא יקרא באופן הגון גם בכתיב חסר. ראיה חיה לכך, הוכחה שאי־אפשר בשום פנים לסתור אותה, משמשים תלמידינו, ואני מדבר כאן גם על הצעירים שבהם, בני תשע, עשר, הקוראים ברהיטות ספרים בלתי מנוקדים, ואם גם קריאתם משובשת לפעמים, הרי היא משובשת לא פחות גם בקראם בניקוד. וכאן כדי לצמצם בזמן, הנני רוצה להשיב לד״ר כהן. הוא טועה בחשבו שהבטוי הבלתי־נכון של כמה מלים נגרם ע״י חוסר הניקוד. ישאל מורים ותיקים ויגידו לו, כי תלמידים, וביניהם גם יודעי עברית, רגילים לקרוא קריאה משובשת במקרים מסוימים ושום ניקוד לא יועיל להם. נואם מפורסם, שהעירו לו כמה פעמים כי צריך לומר שְׁמַעְתֶּם ולא שָׁמַעְתֶּם מודה בשגיאתו כל־פעם וגם מביע תודה באדיבות רבה למעיר, אבל הוא מודה ואינו עוזב, ושעה קלה לאחר שקבל עליו את הדין, הוא שוב אומר שָׁמַעְתֶּם בקמץ תחת השין ומלעיל. תלמיד יודע דקדוק שהסברתי לו כמה פעמים שצריך לומר לְקִבּוּעַ, לְלִבּוּשׁ בבי״ת דגושה וגם בארתי לו באר היטב את הנימוקים, נכנע בהחלט ומתוך הבנה לצדקת ההערות, אך כעבור רגע הוא שוב אומר לְקִבּוּעַ לְלִבּוּשׁ בבי״ת רפה. ואולי יש גם מדה מסוימת של עקיבות לשונית בשגיאות מעין אלו. כיון שאין הנואם מבחין בין „שְׁמעתֶן״ ובין „שְׁמעתֶן״ ונוסף לזה הוא קורא את המלה במלעיל, הרי הוא צודק אם הוא קומץ את השין, וכן גם התלמיד שאינו קורא בִּ־לְבוּשׁ, כִּ־לְבוּשׁ, כי אם

בְּלְ־בוֹשׁ, כְּלְ־בוֹשׁ בלי להדגיש את הבית, הרי הוא רק עקבי אם גם במלה ללבוש הוא קורא את הבית רפה.

ומה שנוגע לתהליך ההיסטורי של הכתיב, לסבות שגרמו להתפתחות הניקוד והכתיב המלא כביכול, הרי אין צורך להפליג למרחקים מעורפלים. ברור, כי כשהלשון העברית פסקה להיות מדוברת, היתה סכנה מבוססת מאד שהבטוי הנכון ישכח לגמרי (כמו שלא ידוע עד היום הבטוי הנכון של כתב החרטומים החסר גם הוא ווקלים), ולכן היה מן ההכרח לקבוע בסימנים יציבים את אפני הבטוי הנכון, הניקוד של התנ"ך שמר לנו על חיותה של הלשון העברית, הוא חנט את הבטוי, חנט במובן החיובי ביותר. זוהי חניטה שכל חכמי צוען לא ידעוה, חניטה ששמרה על כל הרעננות והחיות של הלשון. את שגב המפעל הענקי הזה אי־אפשר להעריך כראוי, כי כל הפלגה תהיה כאן הפחתה. כתבי הקודש נשמרו בכל קדושתם המסרתית בלי תוספת ובלי מגרעת של אותיות ואף על פי כן נשמר הצליל המדויק שלהם. לא נכון שרק בגלל הלאו של „לא תוסיפו ולא תגרעו" לא מלאו חכמי הנקוד את כתיב התנ"ך. אילו במקום ניקוד היו מכניסים, כמו שאתם רוצים עכשיו, מין כתיב מלא (וכל כתיב מלא נמצא בסתירה לעצם מהותו של השרש בלשון העברית), כי אז לא היה יכול להוצר דקדוק עברי ולא היה קיום, חס ושלום, ללשון העברית, עצמה, ומובן מאליו שהבטוי הנכון של המלים היה נפסד ונפגם גם במקרה הטוב ביותר. הכתיב המלא התחיל לבוא. אצלנו לאחר שהלשון חדלה להיות מדוברת ובשעה שבכלל לא יחסו ערך לצורה, כי אם אך ורק לתכן. מענין, כי התפלות הקדומות שלנו מצויות בספרותנו העתיקה בכתיב חסר. ואגב: האם הכתיב המלא, כביכול, בתלמוד מסייע הרבה לקריאה נכונה? האם הלמדנים שלנו מבטאים מלה אחת כהוגן?

ואם תאמרו: אם כן מדוע באמת אנו רואים בזמן האחרון מין מגפה ר"ל של כתיב מלא בספרים ובעתונים? יש לזה שתי סבות. האחת: ההשקפה המשובשת כי על ידי כך יקלו על הקורא הבלתי מנוסה עדיין בקריאה עברית. ולא היא. אחד מעולי גרמניה, שנגש ללמוד העברית באופן יסודי, וגם ראה פרי בעמלו, סח לי בצער רב כי הכתיב המלא שהוא נתקל בו בספרים ובעתונים מקשה עליו את הקריאה ביותר. ולא עוד, אלא שכתיב זה מביא אותו במבוכה רבה מאד, שכן הוא רואה, שכל המאמצים שהשקיע בלימוד הדקדוק היו לשוא, הואיל וכתיב זה נמצא בניגוד גמור לכל כללי הדקדוק. מצד שני, רבותי, האם לא היו „המליץ" ו„הצפירה" מופיעים בכתיב חסר, ואף על פי כן האם לא נתחנך עליהם דור של קוראים מובהקים? ומי לא היה בין הקוראים הללו? בחורי ישיבה וחנונים, למדנים ובעלי מלאכה, אנשי כפר (ישובניקים), ותלמידי חדרים, והן רבים רבים מאד מקוראים אלה לא היו חזקים כלל וכלל בלשון העברית, ואף על פי כן כשהיה מצדם רצון טוב והתענינות טובה, קלטו בתאבון ובהנאה את המזון הרוחני שהגישו להם העתונים, פשוט אפלו את המגלות האלה ויהיו בפיהם כדבש למתוק. האם עלי עוד להרחיק ולהפליג למרחקי העבר ולהזכיר גם את „המגיד", וגם הוא בכתיב החסר, שכמעט לא היתה תפוצה מתפוצותינו שאליה לא חדר, מהודו ועד כוש, ועל דעת עורכיו וכנראה גם על דעת קוראיו לא עלה הרעיון, שכתיב זה, הכתיב של התנ"ך, יכול להיות בלתי מובן באיזה מקום מן המקומות, שאחינו בישראל נחתים שם. הסבה השניה להתפשטות הכתיב המלא, ואולי העיקרית היא

זאת: מכיון שסופרינו החל ממנדלי מו"ס התחילו להשתמש הרבה בסגנון הרבני, חשבו שזה מחייב אותם להשתמש גם בכתיב שלו. אגב, העברית הוצפה על ידי הסגנון הרבני גם בארמיסמים ללא גבול, אם יכולים עוד להיות פנים לכאן ולכאן בשיקול הדעת אם להביא צירופי לשון ארמיים כמו שהם או בתרגום עברי, אם לומר „מניה וביה" או „ממנו ובו", „לא מניה ולא מקצתיה" או „לא ממנו ולא מקצתו", הרי כמדומני אין לחלוק שיש להכניס איזו שיטה בכל הערבוביה הזאת של „נוסחות" ו„נוסחים" ו„נוסחאות" ו„פתקות" ו„פתקים" ו„פתקאות" וכיוצא באלה. אבל נטיתי קצת הצדה והנני לשוב לעניני, ענין הכתיב. אמרתי למעלה, שסופרינו המשתמשים בסגנון הרבני חושבים לנחוץ ואולי גם להכרחי להשתמש גם בכתיב של סגנון זה. אבל מדוע? למשל הזז, הכותב בכתיב מלא שבמלא, בטוח כנראה מצד אחד, שהקורא שלו יבין בבירור את משמעותן של כל אותן המלים, שהוא חופר ממטמונים, וכל אותם אפני הביטוי הנדירים שלעתים לא רחוקות הם גם משובשים מכמה בחינות (מדוע למשל צריך לומר דוקא „לקטרג את" ו„להקניט על"? אפשר אמנם שהזז מצא שימוש־לשון כזה באיזה מקורות, אבל למה צריך מפני „חדש" זה להוציא את הישן: „לקטרג על" ו„להקניט את"?), אבל מצד שני אין הזז, כנראה, בטוח כלל וכלל שקורא כזה, המסוגל להזקק לסגנונו ושהוא בוודאי בר־אורין הגון, יוכל לקרוא כהוגן את המלה לבי בלי יו"ד אחרי הלמ"ד, או עינים בלי שני יודי"ן אחרי הנו"ן... וכן גם קבק. ברומנים שלו הקודמים, החל מ„לבדה" וכלה ב„דניאל שפרנוב" השתמש בכתיב חסר וכל יודע עברית ידע לקרוא אותו בנקל, אבל משהתחיל להשתמש בלשון חכמים, עבר לכתיב מלא שבמלא, ואני צריך להודות כי ברומן המצוין שלו ב„משעול הצר" נתקשיתי לא פעם בקריאה הודות לכתיב המלא הזה...

איני רוצה להכחיש, שבכתיב החסר יש קשיים מסוימים, אבל בכתיב המלא הקשיים רבים פי כמה. אגב אין כמעט לשון, שבה ישמש הכתיב בבואה מוחלטת של הבטוי הנכון, לא רק באנגלית ובצרפתית, כי אם גם ברוסית ובגרמנית. פרופ' טורטשינר בדברו על התקלות הנגרמות ע"י הכתיב החסר, הביא בתור דוגמה את השם סנחריב, שלפי דעתו שבשוהו חכמי הנקוד, הואיל וחוסר הווקלים מנע מהם את האפשרות לקראו כראוי. בנוגע לשמות זרים בודאי שיש קשיים בקריאתם כשאינם מנוקדים (הכתיב המלא לא תמיד יכול להושיט כאן עזרה ממשית!) ויש צורך תכוף למצוא שיטה יעילה לטרנסקריפציה הגונה של שמות זרים (מובן שהשיטה הטובה ביותר—ניקוד!), אבל הראיה שהביא פרופ' טרוטשינר אינה משכנעת. בסירוסו של השם סנחריב אין הסבה דוקא בטעותו של הנקדן, אלא כך דרכם של שמות זרים שהם משתנים בפי העם: ברוסית למשל אין אומרים לַנְדֶן כי אם לונדון ובערבית לוּנְדְרָא. אגב, ברדיו אני שומע לעתים תכופות שמות של ערים רוסיות המוכרות לי יפה מאד, אבל כששמות אלה יוצאים מפי הקריינים אני צריך לפעמים לאמץ את כל כח זכרוני ולגייס אל כל ידיעותי בגיאוגרפיה הרוסית, כדי להבין לאיזה מקום מתכוון הקריין או הקריינית...

ושוב אני שואל: הכצעקתה? מה רעש? מה קרה? אנשים שלא למדו ולא שנו מתקשים בקריאה? ילמדו! ישנו! כל התקלות שאתם רוצים להקל אינם אלא דרך להתרת עם־הארצות! כל ההשתדלות שלכם להפיץ במהירות ובקלות את דיעת הלשון מובילה אל ההפך, אל הבורות! אותו המפונק הצועק ככרוכיא על

הקשיים שבלמוד העברית, מסגל לו בסבלנות את הקריאה האנגלית והצרפתית, ואולם עברית—עברית תנו לו על רגל אחת! אבל עברית כזאת, עברית המספיקה רק לקריאת שלטים, אינה מספיקה לנו כלל וכלל. כן, אנו חייבים להכריז כי גם הלשון העברית טעונה למוד. צריך שידע כל יהודי, שבלי תנ״ך אין עברית, ואיש שאינו בקי בתנ״ך לא ירגיש טעם במיטב יצירותינו הספרותיות. לאשרנו התנ״ך הוא מנוקד, ומי שילמד את התנ״ך המנוקד הזה ומי שידע אותו פחות או יותר (מובן שטוב יותר!), ידע לקרוא אחר כן גם בלי ניקוד ובכתיב חסר, כשם שיודעים זאת ילדים בני תשע, עשר. אנו רוצים הכל בקלות. כולנו, כולנו חטאנו בחטא זה, ביצר הקלות. ותרנו על ההגיה הנכונה של האותיות העבריות מפני שרצינו בקל, מפני שחסנו על הגרון המכובד שלנו, מפני שחששנו להטריד ח״ו את מיתרי הקול שלנו, ושוב איננו מבדילים בדיבור בין אל״ף לעי״ן, בין כ״ף לחי״ת, בין טי״ת לתי״ו, זאת אומרת רוששננו את המבטא שלנו במדה ניכרת מאד. ותרנו על הדגש החזק בדבורנו שוב מאותו טעם מפני שרצינו בקל ושוב פגמנו לא רק בבהירות הכוונה, כי אם גם במוסיקליות, ביופי של מבטאנו. האין זה מפליא, כי דוקא אנחנו היודעים לעשות מאמצעים על־אנושיים כדי להסתגל לסביבה זרה, לתרבות זרה, ללשון זרה, דוקא אנחנו נעשים פתאום כל כך מפונקים וכל כך תובענים כשהמדובר הוא לא בעגל כי אם במשכן... יהודי קנה שקל — תנו לו, ותיכף ומיד, קולוניה זבת חלב ודבש תמורת השקל שלו! יהודי למד חדשים עברית ואינו יודע לקרוא בלי ניקוד — הרי העברית היא לשון ברברית!

ואני מסיים: החדרה! אל ספסל הלמודים! ועד שתבוא לעזרתנו הטכניקה כדי להדפיס בלי טורח מיותר ובלי הוצאות מיותרות ספרים מנוקדים ועתונים מנוקדים בשביל קוראים חסרי ידיעות מספיקות בעברית, הרי אין דרך אחרת לקריאה רהוטה בעברית בלתי־מנוקדת מלבד דרך המלך: דרך הלימוד היסודי, שהיא, אגב, בסופו של דבר גם הדרך הקלה והקצרה...

מובן, שבזה הבעתי רק את השקפתי היסודית. הפרינצפיונית, על שאלת הכתיב. על פרטים, כמובן, אפשר וצריך להתווכח. למשל, גם אני לא אתנגד לשימוש באמות הקריאה, במקרים ששימוש זה לא יהרוס את עיקרי הדקדוק העברי, בעיקר במקרים ששמוש זה נוהג גם בתנ״ך.

פרופ׳ טורטשינר שואל אם האסיפה מסכימה שהד״ר קבק, המשתתף כאורח, יקבל רשות הדיבור. ההצעה נתקבלה.

ד״ר א״א קבק:

אני מודה לכם, רבותי, על הכבוד שנתתם לי לומר דברים אחדים בעניין הנדון כאן, סבורני שיש כאן טעות בעצם העמדת השאלה. השימוש בכתיב המלא לא בא מתוך כוונה להקל על הקורא ולמנוע קריאה משובשת. גם על ידיו אין להינצל מכפילות, כלומר שאף הכתיב המלא אינו מונע מכמה וכמה תיבות האפשרות להיות נקראות בשניים ואף בשלושה אופנים בעלי משמעויות משונות זו מזו. והשניה בתקופת המשנה, המדרש והספרות הרבנית לא היה העם פרוץ בעם־הארצות כמו בימים אלה. ואין להעלות על הדעת שהרמב״ם, למשל, כתב את „היד החזקה״ בכתיב מלא מפני שהיו לנגד עיניו „לומדים״ בורים שאין יודעים לקרוא בלא

ניקוד. הכתיב הזה הוא פרי תהליך ממושך של דורות, שסיבותיו וחוקיו הפנימיים עדיין לא נחקרו. חז"ל ידעו את המקרא על־פה, מנו בו את האותיות, ואף־על־פי־כן לא קיבלו את הכתיב של התנ"ך. הכתיב המלא היה מקובל אפילו על סופרי ההשכלה בשעה שהיו משתמשים בלשון חכמים (בספרי מחקר, למשל). וכיצד אפשר לטעון כעת בימינו לכתיב חסר, וביחוד שהמלא כבר נכנס לתוך הספרות והעיתונות, בלא חקירות, שאלות ודיונים, אלא מאליו, כאילו בדרך הטבע! אם נחזור כעת אל הכתיב החסר, נעשה מעשה מלאכותי, ואף לא יתקבל על הכותבים עברית. כשם שלא ביקשו היתר במלא, כך לא יקבלו את האיסור עליו. הדבר היחידי שועד הלשון יכול וחייב לעשות הוא להכניס בו בכתיב סדר ושיטה קבועה, שלא תשלוט בו אנרכיה. אין בהיסטוריה קפיצות. לא נדלוג על דורות רבים על מנת לחזור אל כתיב המקרא. כמו לגבי הלשון כך לגבי הכתיב: נקוט לשון אחרון.

פרופ' קלוזנר:

רבותי, אסתפק במלים ספורות לאחר שהרבה קדמוני ואמרו מה שהיה בלבי לומר על היתרון של הכתיב המלא.

אומרים שהכתיב המלא בא בשביל עמי הארץ ובזמן שהעברית לא היתה מדוברת, ועל כן לא הכירו את המלים אלא לפי כתיב מלא; מה שאין כן עכשיו, שידיעת הלשון רווחת ועמי־הארץ במובן ההבנה של פירוש המלות אינם מרובים כל־כך בארץ. כל זה אינו נכון. הלמדנים דוקא השתמשו בכתיב המלא. די לראות את תשובות־הגאונים, שנשתמרו בכתבי־יד בגניזה, וכן גם קטעי משניות ומדרשים שנמצאו שם, כדי להיווכח, שגדולי הלומדים שבאותו זמן השתמשו בכתיב מלא הרבה יותר ממה שאנו מציעים היום. שם אנו מוצאים את שמו של האמורא „ראבא" באל"ף כדי להבדיל מן „רבה", „כואנה" באל"ף אחר הוי"ו או „כוונה" בשתי ווי"ם, „ניאר" באל"ף אחר היו"ד או „נייר" בשתי יודי"ם.

ובזמננו הרי אחד־העם ומנדלי, שהיו מחולקים בהרבה דברים עיקריים ושלא כתבו בשביל עמי־ארץ, היו שווים בדבר אחד: בכתיב המלא. שניהם הוכיחוני על שהייתי כותב לפנים בכתיב חסר ושניהם נתכוונו, לדעתי, לדבר אחד: הכתיב החסר הרי הוא פגם בכתיב, שמתחילה היה גדול מאוד, כמו שאנו רואים בכתובת־מישע ובכתובת־השילוח, ששם כמעט שאין אימות קריאה כלל. פגם זה הולך ופוחת בתנ"ך, ששם מלא וחסר משמשים בערבוביה. התלמוד, המדרש והספרות שאחריהם השתדלו לבטל פגם זה יותר ויותר על ידי הכתיב המלא. וכיצד נשוב היום לכתיב החסר, כלומר, נגדיל את הפגם במקום להקטינו?

ודאי, גם הכתיב המלא אינו פותר את שאלת הקריאה הברורה בעברית פתרון שלם ומוחלט; אבל „תופסים את הרע במיעוטו", והכתיב המלא ממעט את את הרע בעוד שהכתיב החסר מגדיל אותו.

אפשר שמעתם, שהביבליוגראף הנוצרי הגדול, ג'ובאני ברנארדו די רוסי, בעל הספר Dizionario storico degli Autori Ebrei, קרא במקום „צוואת ר' יהודה החסיד" „צואת (stercus) ר' יהודה החסיד", מפני שבכתב־היד שלו היתה מלה זו כתובה חסרה, בוי"ו אחת. וכן ראיתי הרבה פעמים, שאפילו יודעי עברית, לא עמי־הארץ, נתחבטו בין „אגָדה" „ואגֻדה", בין „מצַיָן" ובין „מצָיָן", וכיוצא באלו. ודאי אפשר להבדיל בין אלו על־פי התוכן; אך עד שאתה מגיע להבין את התוכן אתה משתבש בקריאה, התלמוד והמדרש וספרי חכמינו בימי־הביניים לא נכתבו

בשביל עמי־הארץ, ואף מחבריהם ומדפיסיהם ידעו, כמצדדיו של הכתיב החסר, שאפשר להבין את פירוש־המלה על־פי התוכן — ולמה כתבו בכתיב מלא ולא חסר?

אומרים, שבלשון חיה אין צורך בהקלות ממין זה. הלשון הרוסית חיה היא בפיהם של עשרות מיליונים; ולמה היה אחד מן התיקונים הראשונים אחר המהפכה הרוסית הגדולה, עוד בימי קֶרֶנסקי, תיקון בכתיב הרוסי, תיקון שאותו קיבלו גם הבולשווקים למרות כל התנגדותם לכל מה שבא מִמֶּמשלחו של קֶרֶנסקי?

העתונאים, שעובדים בשביל המון־הקוראים, הם הם שהנהיגו את הכתיב המלא בכל העתונים העבריים בלא הבדל מפלגה וכיוון מפני שנתכוונו להקל על הקורא הפשוט; והרי זוהי חובתנו כיום, שהלשון העברית הולכת ונעשית קניינו של העם הארצישראלי כולו. ורק המשוררים, שהורגלו לראות שיריהם מנוקדים, וחלק מן המדקדקים, שחוקי־הדקדוק יקרים להם מהתפשטות הלשון באומה, עדיין נלחמים בעד הכתיב החסר. ההתפתחות של הכתיב העברי היא נגדם, ואין ספק בדבר, שהכתיב העברי יהא הולך ונעשה מלא יותר ויותר. אנו, שהצענו כתיב מלא בלתי־שלם, אין אנו רוצים „לדחוק את הקץ": להחיש את התהליך של הכתיב המלא יותר מדאי; אך לאט לאט צריך להנהיג כתיב מלא במידה האפשרית והרצויה.

ד"ר קלאר:

אודה ולא אבוש שאמש, עד שלא באתי לכינוס זה, היתה דעתי בענין הכתיב ברורה וקבועה יותר מאשר עכשיו, לאחר ששמעתי את דברי הנואמים. זה אומר בכה וזה אומר בכה, זה מצדד בזכותו של הכתיב המלא וזה מחפך בזכותו של הכתיב החסר, ואלו ואלו יש בדבריהם דברים של טעם. עכשיו עומד אני נבוך ותוהה ואיני יודע בעצמי איך להחליט. יותר אפוא משאני רוצה לחוות דעה לפניכם ולהציע הצעות, אני רוצה לברר את השאלה לי לעצמי, והרשוני־נא לחשוב את מחשבותי בקול רם, שמא יצא מתוך כך משהו לבירור הענין גופו.

מהי בעיקרו של דבר הבעיה שאנו מתחבטים בה? אם נחזיר אותה ליסודותיה הראשונים, נמצא שגם היא וגם פתרונה פשוטים בתכלית הפשטות. הכתב אינו אלא כלי שאנו משתמשים בו כדי ליתן קבע ואורך ימים לדיבור פינו. דיבורנו מצטרף מסכום לא גדול (כשלשים בערך) של הגאים, קונסונאנטים ותנועות. לפיכך כל כתב שיש בו אות מיוחדת לכל הגה והגה, בין קונסונאנט ובין תנועה, עשוי שנרשום בו בדיוק מספיק את כל דברינו והוא כלי שלם וכשר לתכליתו. אבל אם נבדוק את הכתב שלנו לאור ההגדרה הזאת, נצטרך להודות שאין הוא כלי שלם כל צרכו. אבותינו הקדמונים דאגו להמציא אותיות לקונסונאנטים, אבל לא שמו לב לתנועות. כל אות ואות בכתב שלנו, כשאינה מנוקדת, עשויה משום כך להיקרא בשבעה אפנים שונים (בשש התנועות העיקריות ובחוסר כל תנועה). אמנם למעשה לא כל האפשרויות האלה מצויות באמת בלשון, אף על פי כן ריבוי־המשמעויות של כל מלה ומלה עדיין הוא גדול מאד.

זוהי הבעיה, ולכאורה גם פתרונה פשוט מאד: להשלים את החסר. אין אנו צריכים אלא להמציא שש אותיות חדשות לתנועות, ומיד תיפתר כל השאלה לחלוטין. אבל לאמיתו של דבר אין אנו בני־חורין לעשות כך. לא תמול אנחנו. מסורת בת אלפי שנים מאחורינו, ספרות עשירה בידינו, ואין אנו יכולים לחזור ולכתבה בכתב חדש. לא זו בלבד שמבחינת המסורת אין אנו רשאים לעשות כך, גם מבחינה טכנית אין לנו כל יכולת לעשות כך. מה עלינו לעשות?

על כרחנו אין לנו אלא לבקש ולמצוא את המוצא מן הסבך במסורת גופה. תובעי הכתיב החסר שבתוכנו מעלימים עין מן העובדה שהכתיב התנ״כי כבר פרץ את גדרי הכתיב מחוסר־התנועות. בעצם אפשר לכתוב בכתיב מנוקד נַעֲרָ במקום נערה, רֻץ במקום רוץ, תשֻבה במקום תשובה, כמו שהוא באמת בכמה מקומות במקרא. השימוש באימות־קריאה (שברובן הן אמנם שרידים של הגייה קונסונאנטית לשעבר) הוא אפוא פרצה ראשונה בכתיב החסר, כפי שאנו מוצאים אותו למשל בכתובת השלוח או בכתובת מישע. אמנם שימוש זה לא בא במקרא אלא בשביל תנועות ארוכות (חוץ ממקרים מועטים כגון מְשׂוּכָּה, ישעיה ה ה, ועוד), אבל בספרות שלאחר התנ״ך הורחב השימוש באותיות או״י גם לסימון התנועות הקצרות. וכך עשו גם היוונים, שלקחו כתב שמי מחוסר־תנועות והפכו כמה מאותיותיו לסימני תנועות: אל״ף לפתח, ה״א לסגול, חי״ת לצירי וכו׳.

ולא עוד אלא שהניקוד עצמו יכול לשמש עדות לזכותו של הכתיב המלא. מי שמתבונן בטכסטים מנוקדים ניקוד בבלי, עומד מיד על כך שכימני הניקוד אינם אלא אותיות אוי״ע נוספות בין אות לאות. מלת דָּבָר בניקוד בבלי, כזה: דבר, מה היא אומרת? על כרחך אין פירושה אלא זה: אילו היה הנקדן כותב מלת דבר על דעת עצמו, היה כותב דאבאר, אבל כיון שהטכסט של המקרא כבר כתוב ועומד ואסור לשנותו אפילו בקוצו של יו״ד, הרי אין הוא יכול אלא להוסיף את אימות־הקריאה בצורה של אותיות „תלויות", כעין נו״ן של מנשה (שופטים יח ל) וכדומה. (ידוע שבניקוד הבבלי אין הנקודות באות ממעל לאותיות עצמן, אלא ממעל לריוח הקטן שבין אות לאות.) כתיב מלא שלא בטכסטים תנ״כיים, ואפילו כגון מיליך (=מֶלֶךְ), כואנה (=כַּוָּנָה), תושבחאתא וכדומה, מצוי לרוב בכתבי היד שנמצאו בגניזת מצרים ושנכתבו אפוא בעצם ימי המצאת הניקוד.

אפשר להגיד בוודאות גמורה שאלמלא לא הופסקו חייה של הלשון העברית, היינו עומדים היום ממילא בכתיב מלא שבמלא. היתה אמנם שיבה אל הכתיב החסר בתקופת ספרד, בהשפעתו של הכתיב הערבי שאינו מכיר אימות־קריאה אלא לתנועות ארוכות בלבד, אבל גם זו לא היתה אלא נחלת המשוררים. הסופרים הרבניים היו בכל הדורות ממשיכי המסורת של כתיב מלא. בתקופת ההשכלה, שפנתה עורף למסורת הרבנית גם בחיים וגם בספרות, עזבו הסופרים עם הסגנון הרבני גם את הכתיב המלא. אבל משנסתיימה תקופת ההשכלה והתחילה תקופת התחייה הלאומית, אנו עדים שוב לשימוש גובר והולך בכתיב המלא. היום כותבים רוב הסופרים וכל העתונים כתיב מלא, אלא שאנו חסרים שיטה אחידה בכתיב זה. סופר סופר ועתון עתון וכתיבם. מצב כזה אי אפשר לנו שיימשך, ולכן ראתה הוועדה הירושלמית שדנה בשאלת הכתיב, לקבל בתורת עיקרון את הכתיב המלא ולקבוע לו כללים אחידים.

אבל היש בכתיב זה משום תקנה גמורה לתקלת הכתיב שתיארתי קודם לכן? אני מודה שלא, שכן לתיקון שלם ידינו כבולות. אבל תקנה פורתא יש. הכתיב המלא מצמצם את שבע אפשרויות הקריאה, שמניתי בתחילת דברי, לכדי שתים שלש: וי״ו ל־u ו־o, יו״ד ל־i, e ו־ä, חוסר אם־קריאה מורה בדרך כלל אל a ו־ä. ריבוי־המשמעויות מצומצם אפוא בתנועות הקרובות זו לזו בהגייתן, ויש יסוד מה לדברים בווקאליסמוס השמי העתיק שלא הבחין אלא שלש תנועות יסודיות: a, i ו־u. אבל הרחבת שימושן של אותיות וי״ו ויו״ד כאימות־קריאה הכתיב המלא גורם להסגת גבולן ולטשטושן של וי״ו ויו״ד קונסונאנטיות, ולפיכך

מן הצורך הוא להגביר את אמצעי ההבחנה שבין הקונסונאנט לאם־־הקריאה. גם את האמצעים האלה נתנה בידינו המסורת, הלא היא הכפלת הוי״ו והיו״ד בשעה שהן הגויות כקונסונאנטים — דבר שיש לו הקבלה בהתפתחותו של הכתב הלאטיני באירופה של ימי הבינים: w אינו אלא v כפולה, וכן j אינו אלא i כפולה בסופי תיבות. אמנם שימוש יתיר זה באותיות וי״ו ויו״ד כפולות עשוי לכער במקצת את הכתב (כל זמן שאין אנו רגילים בו), אבל הוועדה הירושלמית כבר הביאה דבר זה בחשבון וצמצמה את השימוש באותיות הכפולות, ביחוד במקומות שההגייה הקונסונאנטית ברורה ממילא, כגון בראשי מלים.

אני רוצה לסכם את דברי: בין כל ההצעות שהוצעו כאן לתקנת הכתיב, איני רואה אלא אחת ההולכת בעקבות ההתפתחות ההיסטורית של הכתיב העברי והמגשרת בין מסורת העבר לבין ימינו, הלא היא הצעתה של הועדה הירושלמית

אשר ברש:

בעית הכתיב אינה מיוחדת לנו בלבד, משותפת היא לכמה לשונות מזרחיות, עתיקות מסורת ועמוסות סבל ירושה, ויש לראות כיצד אותם עמים נוהגים. דבר אחד ברור לי: במאה ה־20 לא תוכל להתקיים זמן רב לשון בכתיב, שאינו מסמן סימון ברור את התנועות. ידיעת הכתב אינה עוד נחלת יחידים, כוהנים ותלמידי חכמים, כבימים עברו, אלא כלי שכל אדם משתמש בו וחייב להשתמש בו. כלי כזה מן ההכרח שיביע בצורה חד־משמעתית את הדיבור, ואין להסתפק בכתיב רמזים. הכתיב העברי בלי ניקוד דורש מן הקורא ברוב המלים גילוי הרמזים.

עלינו לזכור שזוהי לעתים קרובות שאלה החותכת בחיי החברה ממש. זוהי גם שאלה משפטית חמורה, שאומה מודרנית מתוקנת אינה יכולה להתעלם ממנה. סח לי עו״ד אחד, כי לעתים קרובות מתעוררות בבית־הדין הממשלתי שאלות משפטיות שאין להן מקום בלשונות אחרות, וע״כ מחליטים במקרים רבים שרק הנוסח האנגלי מחייב. אם כתב אדם, למשל, בצואתו: אני מצווה את נכסי „לבני״, אין לדעת אם נתכוון לבנו או לבניו. והרי זו תקלה גדולה בדרך החיאתה של לשוננו, בדרך החדרתה לעולם המשפט. והוא הדין באדמיניסטרציה, במסחר וכו׳.

ראינו שמימי המקרא לא פסקו המאמצים מצד סופרי העם לתקן את הכתיב העברי ע״י הוספת אימות־קריאה, והדבר לא עלה בידם. גם הניקוד לא הצליח בעצם, מפני שידיעתו היתה תמיד ענין למומחים. ואני סובר, שהסיבה העיקרית לקיומו של הכתיב הפגום בלשוננו היא בהעדר שלטון הנותן פקודה והמכריח לנהוג עפ״י פקודתו. אם סיפר שמעונוביץ לנו, שהוא עצמו כותב בכתיב חסר, אבל המגיה בבית־הדפוס ממלא אותו — הרי זו התחלה של פקודה, של העורך או של המגיה, והסופר נכנע לה במקצת. הוא הדבר שאנו משתוקקים אליו, שתינתן הפקודה המחייבת. להמשיך בדרך שאנו הולכים בה אי־אפשר עוד. שאלו את המורה ויגדכם איזו ערבוביה, שאין בכוחו להתגבר עליה, הוא מוצא במחברת החיבורים.

יש טוענים, כי ע״י הכתיב המלא נוצר ניגוד לדקדוק הלשון. ואמנם זו טענה היא. אבל עלינו לתת את דעתנו על כך, שגם הדקדוק עצמו, בתוקף המציאות, צריך לשינויים. ע״י המבטא הספרדי שקיבלנו נשלל מן הניקוד חלק מערכו כסימון ההגייה. למשל, קמץ ופתח שוים בהגייה, ופעמים הקמץ מציין תנועה השוה לחולם. ולמה ישתמרו סימנים מטעים? יש גם טעות בעצם לימוד הדקדוק. כך מלמדים

למשל, שהתנועה הקצרה היא סיבה לדגש חזק, ובדרך כלל ההפך הוא הנכון: הדגש החזק מקצר את התנועה שלפניו. אם נשכיל ללמד את הכלל בצורתו הנכונה, לא תהיה סתירה בין הכתיב המלא והדקדוק. הדגש החזק, כלומר, האות המוכפלת במבטא, יעיד על התנועה שלפניו שהיא קצרה, ואין צורך לסמן את קיצורה של התנועה. כשם שבגרמנית אין צורך לסמן את האות a שבשתי המלים schal ו Schall, שבראשונה היא ארוכה ובשניה קצרה. וכן האות o במלים rote ו Rotte. כפילות האות הבאה מעידה על כך בלי סימן. וכן אין ממש בטענה שאות התנועה תמחוק את צורת ה ש ו ר ש. אם יתרגלו לראות את אות־התנועה כתנועה, לא תורגש כלל כחציצה בין אותיות השורש, ונטייתו תהיה טבעית כמקודם.

אבל אני טוען, שהצעת הועדה הירושלמית אין בה כדי לתקן את הכתיב תיקון של ממש. בדקתי ומצאתי כי לפי הצעה זו כ־% 80 של טעויות הנגרמות ע״י הכתיב החסר ישארו, בצורה זו או אחרת, בכתיב שמציעה הועדה. הועדה סותמת חור במקום אחד וע״י כך נפתח חור במקום אחר. אין זו דרך של תיקון רציונלי. עלינו לשאוף ל ו ו ק ל י ז צ י ה ש ל י מ ה ש ל ה כ ת י ב ה ע ב ר י, וכל תיקון שאנו באים להכניס צריך להביא בחשבון את המטרה הזאת. אני בטוח שהצעת הוועדה הירושלמית מקימה חייץ בינינו ובין המטרה הנכספת. לדעתי, מוטב שנתקן פעם בעשר שנים דבר אחד או שנים, אבל מכוון לתכלית מושלמת, משנתקן תיקונים, שהם עצמם צריכים תיקון מיד.

לא הכינותי שיטת תיקונים מלאה. שמענו שיש בידי פרופ׳ קאסוטו הצעה כזו, שמשום מה היסס להציעה לפנינו. אני איני מאמין, שכבר הוכשר הדור, או שיש בידינו אותו „כוח פקודה״, שדיברתי עליו, לתקן תיקון שלם, וע״כ אסתפק לפי שעה בשתי הערות למעשה:

א. ברור לי ללא ספק, שאין צורך בוא״ו כפולה לסימון האות w. אם נסמן תמיד את הוא״ו בנקודה למעלה לסימן o ובנקודה בתוכה לסימן u, תישאר הוא״ו הפשוטה תמיד, וללא כל אפשרות לטעות, כסימן האות w. ע״י כך ניפטר ממקרים מגוחכים של שלוש וארבע ויותר ואוי״ן רצופות.

ב. במקום שתי יודי״ן בסוף המלה לסימון האות j, אפשר לכתוב תמיד יו״ד דגושה, וכל בר־בי־רב ילמד על נקלה להבדיל בין „בני״ ל„בני״. את התיקונים הקלים האלה אפשר לבצע באותיות המצויות בדפוס.

ד״ר בנעם:

אני מבקש רק להעיר הערות מספר:

א) הצעות הוועדה אינן באות ללמד את הדור עברית, אלא להכניס א ח ד ו ת ו ס ד ר בכתיב המלא הנוהג כבר, אשר כל כוונתו להבחין בין מלים וצורות שונות זו מזו הנראות שוות בכתב החסר. נכון שזה אמצעי חלקי בלבד, אך הוא אמצעי שקיים כבר; דרישת כתיב ש ל ם, בכיוון שהראה פרופ׳ קאסוטו[1] צודקת בהחלט כדרישה לעתיד לבוא; עדיין אין דעת הציבור מוכנה לכך.

1. כתיב שלם במובן זה, בלי הדקדוקים הקשים של הניקוד, כלול בעצם בהצעות לתעתיק מלים זרות המוגשות ע״י הוועדה. אותה השיטה תוכל לשמש גם לכתיבת מלים עבריות, לכשתגיע השעה לשינוי יסודי כזה, אשר לאמיתו של דבר לא יהיה אלא המשך ישיר להתפתחות ההיסטורית של כתיבנו. [הערת הנואם בשעת הגהת דבריו בכתב.]

ב) אין פלא שתלמידי בתי הספר אינם אוהבים לקרוא דברים מודפסים בכתיב מלא, כפי שסיפר מר שמעונוביץ, שהרי אין מלמדים אותם אלא את הכתיב החסר בלבד. רובם מקיימים את הכתיב החסר גם לאחר בית הספר ומחסירים אימות קריאה דרושות ביותר להבנת דבריהם. על זה אני יכול להעיד מתוך נסיון מר בעבודות תלמידי האוניברסיטה.

ג) יודע אני כי כל שינוי שיוחלט ייתקל בהתנגדות, אבל לא חדשה תופעה זו. אני למדתי בגרמניה בבית הספר בשעה שהוחלט לבטל ברוב המלים את הכתיב th ולכתוב t בלבד, וידוע לי שזקני הדור סירבו לקבל החלטה זו, ועד סוף ימיהם המשיכו לכתוב th. אף אצלנו יהיה המצב כן, ואין להרתע משום כך מפני תיקון הכרחי.

פרופ׳ סלושץ:

כאן דברו על כתיב מלא וחסר שבאמת הם משמשים במקרא בערבוביה, ויש שביקשו למצוא גם סימני התפתחות ומוקדם ומאוחר ביחס להוספת אמות הקריאה, דעה שהיא מוטעה מעיקרה, מאחר שבספרי התורה והנביאים מרובות המלים הבאות בכתיב מלא, בעוד שדווקא בספרים המאוחרים עזרא ונחמיה הכתיב החסר הוא מרובה. מלבד זה אין להוציא כללים מסוימים מהוספת אותיות אהו״י במקרא, משום שהכתיב היה יכול להיות שונה לפי שינוי המבטא בחלקי ארץ ישראל השונים. בערי פניקיה אנו מוצאים כי החילופים בין אותיות או״י אפילו בתור מלת השימוש היו שונים לפי המקומות: מלת הגוף ו בעברית כותבים: ה בגבל י בצידון וגם א בקרת חדשה[1].

כי כמה מהשנויים בכתיב במקרא נובעים משינויים במבטא המקומי, מעיד ביחוד ספר הושע שנכתב באפרים ולא ביהודה. דוגמא אחת מרבות: וקאם שאון (הושע י׳ י״ד). אין ספק אצלי כי האל״ף נשארה בצורתה הקדומה משום שעורכי המקרא ידעו כי לאנשי אפרים היה מבטא מיוחד ונמנעו מלשנותו, כשם שבטאו באפרים סִבֹּלֶת במקום שִׁבֹּלֶת או כשם שסיימו את השמות התיאופוריים בהברה יו במקום יה, (זה למדנו מכתבות שומרון וכן מהחותמות).

היוצא מזה כי אי אפשר להביא ראיות מסוימות מהתנ״ך כדי לקבוע כללים בסידור הכתיב המלא. יתר מזה: כבר הראיתי במשך הווכוחים הקודמים, שכל הנסיונות להרחיב את הכתיב שנעשו בתקופות שונות (כגון בכתובות מזמן התנאים ואחר כך מתקופת הגאונים הקדומה) לא נקלטו באומה. מאותו הטעם שריבוי המלאים הכבידו יותר על הקורא המבין מאשר הקלו עליו, ופעמים שגם הגיעו עד כדי absurdum (כגון הכתיב דיתהויין בשלש יודי״ן בגטין, וכך הלא עושים גם המרחיבים המרבים להכפיל את הווי״ן והיודי״ן) — וזה משום שכל יתר הכתב העברי כנטיל דמי והוא רק מפריע את גלוי השורש מיד ומביא את הקורא שלא שמש כל צרכו לידי ערבוביה בהוראת המלים הנכונה.

הנסיון שלי בזמן הדפסת ספרי האחרון הראה לי כי ההוראות שניתנו מטעם ועד הלשון למסדרי הדפוס להשתמש בכללי כתיב מלא (אשר בזה הקדימו המורים הלכה מחודשת זו נעשה לנשמע...) כבר הכניס ערבוביה במוחות

1. ע׳ במבוא לספרי אוצר הכתובות הפיניקיות ע׳ כ״ד.

המסדרים, ושגיאות הדפוס כמו גם הסתירות בין הכתיב הקודם והחדש רבו כמו רבו.

האמת היא, כי השאלה החמורה של כתיב מלא או חסר אינה תוצאה מצורת הכתיב הרגיל אצל הסופרים ויודעי הלשון, וגם כאן מערבבים שני צרכים זה בזה: אלה שלמדו עברית מפי מורה עברי מומחה, וביחוד אלה שדברו עברית מילדותם ויודעים את התנ"ך והאגדה אינם יודעים לטעות הרבה, והכתיב הממולא החדיש עשוי רק להכביד עליהם, ובשבילם די אם נכניס תיקונים אחדים ופשטות בכללי הניקוד שיש בו משל דקדוקי סופרים, אשר כרובם מוצאם מקוצר הבנתם של המדקדקים המאוחרים וביחוד משום שכללי השינויים במבטאים ובניבים הקדמונים נעלמו מהם ודרשו מה שדרשו לשם תירוצי קשיות גרידא.

שונה הוא המצב ביחס למתלמדים בוגרים ובכלל לאלה מהדובדים והקוראים שמעולם לא למדו את הלשון והספרות בשיטה מסוימת וספרותית.

ואולם דווקא סוג זה של מתלמדים וקוראים הריהו זקוק קודם כל לְניקוד בעוד אוצר המלים השגור על פיו הוא מצומצם מאד. ובכל אופן אין זה מן היושר והצורך שהקוראים המובהקים — והם רובא דרובא — ישאו בגלל המועט הזה את טרחם ומשאם של רבוי אותיות הנוספות והמיותרות. עצתי היא איפוא שנבדיל לגמרי בין שיטת הכתיב הכוללת, אשר לדעתי די לה בתיקונים מועטים, ובין שיטת הלמוד והקריאה המיוחדת למתלמדים מבוגרים [1]. האמת הוא כי שאלת הקריאה הקלה והתמה אינה מיוחדת ללשונות שם בלבד והאנגלית בלבד. שהרי האיש הנכרי שאינו אנגלי (ואפילו אנגלים מהעם) אינם יודעים לבטא חלק מהמלים הכתובות מחוסר כללים קבועים ועומדים, ורק מפי השמועה הם לומדים מבטא כל מלה ומלה קשה. ומי כמדינה האנגלית השליטה על 500 מיליון בני אדם שאין האנגלית לשונם ושהם רחוקים מהמסורת הלאומית, שהוא מעונין בהפצת לשונם בארצות שונות במידה מספיקה? על מדוכה זו ביחס ללומדים את לשון המדינה שלא קבלו בה את חינוכם מילדותם ישבו בארצות שונות ובזמן האחרון ביחוד באנגליה. מחוץ ללשון הספרות המופתית בקשו חכמי הלשון והמציאו אנגלית פשוטה או יסודית שוה לכל איש מן העם וביחוד במושבות שהם קוראים בשם Basic English. לשון זו מונה ביסודה 850 מלים מן הנחוצות ביותר לצרכי חיי יום יום ואפילו לצורך קריאה בעתונים עממים, ונוספו עליה עוד כ־150 מלים טכניות וספרותיות מן היותר שגורות. מובן שלא נכנסו בה השמות הנרדפים המרובים כל כך באנגלית ולא המלים המשמשות פרפראות לביטוי, לתיאור וכדומה, ואף על פי כן כבר הוציאו העוסקים בהפצת לשון יסודית זו כמה מספרי המופת אשר הרחיקו מהם אה המלים הקשות או שהחליפו אותם במלים פשוטות. וראה זה פלא כי הסופרים והמסות בצורתם הפשוטה נקראים ומובנים לקורא, וגם עמד חלק גדול מטעמם הספרותי בהם.

על אחת כמה וכמה שנקל יהיה לברור בעברית, שאינה עשירה במלים

---

[1] מלבד כפל היודין והווין הוצעו כללים אחרים שהם מתנגדים לפוניטיקה החיסטורית בכללה למשל: דוקא י׳ — שהיא חירק ובאה במקום y, i הוכנסה במקום האות e, בעוד ידוע כי בעברית ופניקית קדומה בא הבטוי i במקום הסגול והצירי ובתוניס מבטאים היהודים עד היום צירי וסגול כמו i. ואיני עומד על הצעות אחרות שכיוצא בזו שרובן לא לבד שלא יסייעו לקריאה קלה אלא יכניסו כאמור, ערבוביה במוחות יודעי הלשון במקורה הספרותי.

ושגם דקדוקה, מחוץ לכללי הניקוד וכמה פעלים חסרים ורפויים, הוא פשוט, כאלף מלים כאלו ולסדרן בסדר נאה ומתאים מה שיספיק לצרכי המתלמדים מחוץ לכתלי בית הספר. ובזה יסירו מלשוננו את תלונת הבוגרים כי אכן לשון קשה היא ואינם יכולים ללמוד אותה.

לזה יש להעיר הערות אלו:

לצרכי העברית היסודית ראוי להביא פשטות יתרה בכללי הניקוד; כבר הצעתי לפני ועד הלשון תיקון ניקוד כזה המיוסד על שבעה כללים בלבד (הרצאתי נתפרסמה בשעתה בספר העתי „החינוך"). וכן ראוי להוסיף לוח מקוצר של נטיות הפעלים המובאים בפנים הספר כדי שיהיה לעיני המתלמדים בכל עת. הנסיון שנעשה על ידי בשביל שומעי המתחילים בסורבונה הוכיח לי כי אמנם ייתכן להגיע אל המטרה דוקא אם נמעט בתרגילים ולא נחשוש לשגיאות קלות.

ובאחרונה: אם אמרתי: לשון של אלף מלים בלבד, אין זאת אומרת כי כותב מאמר או ספר בלשון היסודית אינו רשאי להכניס בהדרגה מלים ספרותיות אחרות בכמות מועטת, כמו שהם עושים גם באנגלית. הקורא המתחיל יבין מתוך הענין בעצמו את הוראתן של מלים כאלו בקירוב, ובה במידה שתרבה הקריאה, תתעשר גם הלשון השגורה בפיו. העיקר בשבילנו הוא כי צרכי הבוגרים המתלמדים לא יהפכו לרועץ במובן דלדול השפה והכבדת רבוי כללים ותקונים ללא צורך ללומדים בפי מדריך או בבתי ספר או למדברים בשפה מילדותם. לשון יום יום לחוד ולשון חכמים וסופרים לחוד. צאו וראו כמה מלים נצרכות לו לאדם מן השוק בשביל שיוכל למלא כל חפציו די צרכו בעוד שהמשכיל הוא זקוק ללשון עשירה במלים ובגוונים.

לתכלית זו אני מציע למנות ועדה מיוחדת של מורים וחכמי לשון אשר תערוך סדר של לשון עברית יסודית[1].

פרופ' קאסוטו:

איני יכול להסכים להצעתו של פרופ' טורטשינר, להשתמש בניקוד בכל מקום שאפשר ובכתיב המלא בשאר המקרים. הניקוד הטברני, כמו שאמרתי אתמול, הריהו מסובך יותר מדי, ולפיכך אינו יכול להיעשות פופולארי, ומלבד זה אינו מתאים למבטא הרגיל אצלנו. ואשר לכתיב המלא, יורשה נא לי להוסיף מלים אחדות על מה שאמרתי אתמול, ולספר לכם מקרה שקרני היום בשעה שהייתי עומד להיכנס לבניין זה. על אחד הבניינים הסמוכים ראיתי שלט, ובו כתוב עלית המתנה. לכאורה קראתי עֲלִית הַמִּתָּנָה, ונדמה לי שזו הקריאה העשויה לעלות על דעתו של כל קורא בסקירה הראשונה. ואולם מיד נתעוררו בי ספיקות על נכונותה של קריאה זו, מכיון שלא הייתי יכול להבין מה פירוש הענין. אבל, כיצד לקרוא? לא עמדתי על הקריאה הנכונה עד שראיתי את השלט המקביל בלועזית, ומתוכו למדתי שהכוונה היתה עֲלִית הַמַּתָּנָה. והנה במקרים מעין זה אין הכתיב המלא מושיט לנו עזרה כל שהיא. לפיכך אני עומד בדעתי, שיש הכרח להמציא שיטת ווקאליזציה מלאה. אבל מכיוון שהכתיב המלא הוא צעד לקראת המטרה הזאת, עלינו לקבלו

1. כמו שנודע לי לאחר שהשמעתי את דברי אלה, כבר עסקי בשאלת לשון עברית יסודית המורים ריגר וצ' שרפשטין. [הערת הנואם בשעת הגהת דבריו.]

לפי שעה ואני מציע: ועד הלשון מקבל לפי שעה את עקרונותיה של הוועדה הירושלמית, ומבקש שהוועד המרכזי יטפל בפרטים, וישתדל שיתאימו פרטים אלה למטרה הסופית, שהיא קביעת כתיב שלם.

ד׳ רמז:

דעתי שלא כדעת שמעונוביץ. הבעיה חמורה ואינה נפתרת על ידי קריאה סתמית „שקצים לחדר״. אם אנו דורשים מן האיש הפשוט קריאה בכתיב חסר, דרשנו הרבה. לעומת זאת קשה לתבוע מתלמיד לשאת את הדקדוק ואת שוברו — הכתיב המלא — בצדו. מוטב על כן שהמשא והמתן לא יסתיים היום בהחלטה, ושלפני ההחלטה תהיה שהות לחברים לעיין בכל ההצעות, ואם אפשר גם בהצעת פרופ׳ קאסוטו. גם לדעת האומרים, שהכתיב המלא הוא בגדר ערבוביה, הרי טובה לנו ערבוביה אחת מערבוביות אחדות. שכן כל עתון כיום בורר לו כתיב משלו. וכן כל הוצאת ספרים. הקדמונים כתבו כתיב מלא, לאין ספק, מתוך רצון להקל על הקורא, ולא בגלל סיבות מסתוריות בלתי ידועות לנו, כנרמז בדברי ד״ר קבק. אני מציע שבעוד כשלשה חדשים ייקרא כינוס חדש, שידון בגופי ההצעות לפרטיהן. במשך הזמן הזה רצוי לברר, אם אין להתגבר על הקושי הטכני ולקיים כתיב מנוקד גם בעתונים ובספרים. אנו בטוח, שאם יעורר ועד הלשון את המוסדות הלאומיים בכיוון זה וידרוש מהם מאמץ עליון לפתרון השאלה החמורה — יצליח. טוענים כנגד הכתיב המנוקד שהוא „דוקר עינים״, זהו דבר שבשגרה בלבד. סח לי בן־צבי שהיה לפני זמן בתורכיה, כי הוא, שלמד תורכית באות הערבית, מתקשה בקריאתה באות הלטינית. אולם לדור התורכי הצעיר הכתיבה החדשה היא טבעית בהחלט. אין אפוא להשגיח יותר מדי בשגרה.

פרופ׳ טורטשינר:

אני תומך בהצעת מר רמז לקרוא לאספה חדשה לשם דיון בפרטי הצעת הוועדה הירושלמית, אבל האספה צריכה להיקרא במשך 3 חדשים ולא יותר. אשר לכתיב המנוקד כבר חוויתי את דעתי שבכל מקום שאפשר, יש לנקד. אך אין זו שאלה טכנית אלא בעיקר שאלת ידיעה, שאיננה.

ד״ר ריבלין:

בנונע להתפתחות הרי אין לקבוע דוקא ש„המלא״ הוא „משנה אחרונה״. בדיאלקטים הארמיים שמשתמשים בהם יהודי התרגום, אני מוצא שבה בשעה שבתרגום „זאכו״ כותבים מלא שבמלא, כותבים יהודי אורמיה חסר שבחסר.

אני רגיל מילדותי לכתוב בכתיב חסר, וכשאני שולח מאמרים לעתונים כותב אני בפיזור ומשאיר מקום לעורך או למגיה למלא את הכתיב, כי אני מודה שהצורך של העם הוא בכתיב קל יותר, וההתפתחות הוא בכיוון המלא. מתנגד אני להפרזה במלא, אבל עלינו לזכור ש„פטור בלא כלום״ אי אפשר.

ד״ר רבין:

הכתיב המלא לשעבר בא לעקור שגיאות, המאמר על הכתיב שבמדרשי ההלכה שנתפרסם ב„לשוננו״ אינו משקף את המציאות בכתבי היד, הוא מטעה.

נאמר כאן שהכתיב המלא מקל על הקורא. אבל יש לדעת, כי מי שכותב רוצה שיבינו אותו, וגם הכותב מעוניין בכתיב מלא, כי יש לו יותר בטחון שיבינו את דבריו. היום לא נמצא כאן את הפתרון, עלינו לא להחפז ולא לעשות מלאכה למחצה, לשליש, או לרביע. יש לתת שהות לחברים שימסרו למזכירות בכתב את הצעותיהם והערותיהם על הצעת הוועדה הירושלמית. אני מציע לכנס את הוועד לא לפני ט"ו בשבט, או כעבור חצי שנה.

ד"ר כהן:

אני עומד על דעתי שעצם השאלה אינה שאלת הכתיב החסר והמלא. הכל מסכימים, שיש להשתמש, עד כמה שאפשר ונחוץ, באותיות אהו"י כאמות־קריאה, אבל אני טוען, שאין אמות־הקריאה האלה בלבד מספיקות והן מטעות לעתים קרובות את הקורא וכבר שבשו הרבה את הלשון בפי העם. ולפיכך יש להוסיף סימנים מיוחדים לאמות־הקריאה ולעוד מספר אותיות, כשם שהדבר נהוג בכמה לשונות אחרות. והנה יש אצלנו אנשים המפחדים מפני חידושים ולא עוד אלא שמפחדים מפני כל נקודה ונאחזים בכתיב הערטילאי כבמסורת־קדושה שאין לשנותה. גם יש אצלנו „בעלי תשובה", ששבו בכלל, מתוך סנטימנטים ידועים אל אותם הספרים הכתובים בכתיב מבולבל, כשם שלשונם מבולבלת, ורואים בהם ובצורה שלהם קדושה מיוחדת. כנגד „בעלי תשובה" כאלה אין כל אמצעי של הגיון. ואשר לכתיב שבאותם הספרים אני חוזר ומטעים, שאין אני רואה בו לא מסורת ולא קדושה, והוא אינו בעיני אלא סימן של דלות וחוסר־אונים, ורבה רבה התקלה שגרם וגורם עד היום ללשון. פרופ' טורטשינר אומר: „אנחנו עם של עצלנים ולא נקבל דברים חדשים" — דברים תמוהים מאד מאד בעיני, כי אם כן הדבר, אין אני יודע, למה באנו לכאן ומה כל התחיה שלנו ואיך הגענו לידי כך, שאנו מדברים עברית. ואם יש המפחידים אותי במכונה — כלומר, אין מכונות בבתי־הדפוס שתסמֵנָה את הסימנים החדשים. על זה עלי להשיב: אין זה ענין ליום אחד ולא לשנה אחת, וחסרון המכונה לפי שעה אינו יכול לעכב את החלטתנו בדבר צורך התיקון. וכבר אמרתי: העם שיצר את הלשון, הוא ייצר גם את המכונה.

והריני מציע לכנוס, שיקבל את ההצעה הבאה:

הכנוס של ועד הלשון בא לאחר דיון בשאלת הכתיב, למסקנות אלה:

א. הואיל והכתיב שאינו מנוקד, המעורטל מכל נקודה ושאמות הקריאה שבו מטעות ומשמשות כל אחת לכמה תנועות, מתגלה כמקור לשבוש הקריאה והדבור בפי העם, מוצא הכנוס לנכון:

1. להמליץ על נקוד חלקי בכל מקום שיש לחשוש לטעות;
2. להמליץ על מנוי ועדה, שתחקור את האפשרות של סמון מיוחד של אותיות אהו"י ועוד מספר אותיות קבועות לשם הקלת הקריאה ומניעת השגיאות בה;
3. לאשר את החלטת האספה הכללית מיום ט"ו בשבט תש"ב בדבר הדגשת חובה של אותיות בכ"פ הדגושות, שי"ן שמאלית וא"ו שורק ומפיק ה"א.

ב. הכנוס מוצא, שרבוי הואוי"ן והיודי"ן אינו לתועלת הקורא אלא, להפך, עלול לבלבל אותו בטשטשו עליו את מוצא המלה והוראתה, ולפיכך ממליץ הוא על מנוי ועדה מיוחדת, שתעמיד את השמוש באותיות עזר אלה על המיעוט ההכרחי.

ג. ועד הלשון קובע לו מועד של עשר שנים, כדי להכניס בהדרגה את תקוני הכתיב הרצויים בעזרת מוסדות הלשון, מערכות העתונים והוצאות הספרים.

פרופ' טורטשינר:

אני מבקש מן האספה שלא תקבל הצעה שלא עמדה במרכז הדיון היום. אני מבקש שלא תזניחו את העבודה הגדולה שכבר נעשתה, וכן אני מבקש שתקבלו את ההחלטה שיש לדון בבעית הכתיב בעוד 3 חדשים לא באופן כללי אלא בפרטי ההצעה שהציעה הוועדה הירושלמית.

דוד שמענוביץ:

לסדר היום: אני מציע להרחיב את חוג בוחני ההצעה ולפנות אל המעוניינים שימציאו את הערותיהם במשך 3 חדשים.

אשר ברש:

אני מבקש להציע להצבעה את ההצעה הזאת.

א. כל הצעה לתיקון הכתיב צריכה להיות מכוונת לווקליזציה שלמה של הכתיב העברי.

ב. כל החלטה לתיקון הכתיב מתקבלת רק בכינוס חברי ועד הלשון.

ג. בכל כינוס מתקבל רק חלק של ההצעה כדי למנוע מהפכה, העלולה להכשיל את כל התיקון. הריוח בין החלטה להחלטה יתן את האפשרות לבחון את תוצאות התיקון הקודם, וזה ישפיע לטובה על התיקונים הבאים.

לאחר ההצבעה נתקבלה החלטה זו:

א. האספה מחליטה פה אחד (12 בעד ואין מתנגד) לקרוא בעוד שלושה חדשים לאספה הבאה שתדון בהצעת הועדה הירושלמית לפרטיה.

ב. האספה מחייבת כל חבר וחבר להביע דעתו בכתב על ההצעה העומדת לדיון ולהמציא למזכירות את חוות דעתו יחד עם ההערות וההצעות שיש ברצונו להציען בשאלת הכתיב.

ישיבה שלישית

נפתחה בשעה 4 אחה״צ ונסתיימה בשעה 7.15 בערב.

השתתפו: ה׳ אזרחי, פרופ׳ אסף, ה׳ ברש, ה׳ גולדברג, ד״ר וויסלבסקי, פרופ׳ טורטשינר, ד״ר כהן, פרופ׳ סלושץ, ד״ר פורת, ד״ר קמינקא, פרופ׳ קאסוטו, ד״ר קלאר, פרופ׳ קלוזנר, ד״ר רבין, ד״ר ריבלין, ה׳ שמענוביץ, ה׳ שפרה״ס.

לפני בואו של המרצה מזכיר פרופ׳ טורטשינר לחברים שעליהם להכין את הצעותיהם לבחירת חברים, שהיא אחד מן סעיפי סדר היום שבמושב זה. הוא מודיע: א) שנתקבלה הצעה לצרף את ה׳ א׳ ברש לוועד המרכזי במקומו של טשרניחובסקי ז״ל, ב) שהוועד המרכזי החליט להציע לאספה שתבחר בה׳ ש׳ ייבין, מזכיר הוועד לשעבר, לחבר הוועד. זוהי חובת כבוד. הוא מציע לחברים לקבל בינתיים את ההצעות האלה. להצעות לא היתה כל התנגדות.

האספה מקבלת אפוא את הצעת הוועד המרכזי לבחור את מר ש׳ ייבין לחבר בוועד הלשון ובוחרת את מר אשר ברש לחבר בוועד המרכזי במקומו של טשרניחובסקי ז״ל. לאחר מכן פותח

פרופ׳ קלוזנר

בהרצאתו:

ער היכן מגעת הרחבת הלשון?

א.

בלשון חיה הרחבת־הלשון היא תהליך טבעי, מתמיד ובלתי־פוסק. מתרחבים צרכי־החיים וצרכי־המחשבה — והלשון מתרחבת עמהם. אם צרכי־החיים והמושגים החדשים נולדו בקרב האומה, יוצרים המדברים בלשון ידועה מלות חדשות מן השרשים הקיימים על־פי חוקים לשוניים פנימיים. ואם צרכים ומושגים חדשים באו לה, לאומה, מבַּחוּץ, מקבלת האומה את שם־הצורך ואת מלת־המושג מלשונו של העם הזר ומשַׁנָּה רק את צורתם לפי רוחה של לשון־האומה.

בלשון מתה בהחלט אין הרחבה. אך בלשון חצי־חיה, בַּלאַטינית בימי־הביניים ולאחריהם ובָּעִברית מאחר חתימת־המשנה ועד תקופת־התחיה, ההרחבה היא הכרחית: זולתה אי־אפשר לבטא בספרות את הצרכים ואת המושגים החדשים. ואולם ההרחבה בלשון חצי־חיה אינה אלא מלאכותית פחות או יותר. ובמקום שיש מלאכותיות יש או מחיקת־סאה או גדישת־סאה: או אין נבראות מלות חדשות אף לצרכים ומושגים הכרחיים, או — נבראות מלות חדשות שלא לצורך כלל, ורק מפני שלאחר שהותחל בחידושים שוב אין עַכָּבָה להם מצד גורמים שבמציאות.

ההרחבה המלאכותית הראשונה היתה, עד כמה שידוע לנו, הרחבת־הלשון על־ידי הפייטנים, שהתחילה בראשיתה של תקופת־הגאונים, אם לא עוד בסופה של תקופת האמוראים והסבוראים. ועל הרחבה זו יָצאו מערערים עוד בימי הראב״ע, שדיבר קשות כל־כך על הסיגנון המשונה של ר׳ אליעזר הקליר. והסופרים העבריים של דור־ההשכלה והדור שלאחריו, כמעט עד ימינו, לא היה להם ביטוי של גנאי לציין בו סיגנון נפסד ומגוחך מן הביטוי: „לשון של אָץ קוֹצֵץ״, כלומר, הסיגנון הפייטני הטיפוסי.

אנו בימינו מבינים, שהסיגנון הפייטני היה בשעתו ניצחון גדול ללשון העברית: הוא הוציא את הלשון הלאומית, שבימי־הפייטנים לא היתה מדוברת

עוד אלא במקצת, מצימצומה ומִנוּקְשׁוּתה. הרחיב את גבוליה והירבה את עושר־מלותיה. ובימינו הכניס בן־יהודה את המלה הפייטנית „מֶרֶץ" לתוך השימוש הכללי; ואף אני הצעתי להשתמש במלה „חוֹשֶׁר" או „חֶשֶׁר" למושג, שהוא ההפך מן „בצורת".

ואף־על־פי־כן לא נעשה הסיגנון הפייטני חלק־בלתי־נפרד מן הלשון העברית כיום, כסיגנון המקראי או כסיגנון התלמודי־המדרשי. בשום אופן לא נשתמש אנו כיום במלות מעין „תֶּשֶׁר" במקום „תשורה", או „תַּחַן" במקום „תחינה" או „תחנונים", או בפעלים „הִתָּשֵׁר" במובן של „הינָתן במתנה", „לְהִשָּׁמֵן ולְהִפָּדֵר" מן השם „פֶּדֶר", או „אוהביך שמחות לְהַרְבִּיד" מן „רביד", ולא נאמר: „כל הגויים יִבַּלְעֲדוּךָ" במובן של „אין בלעדיך", ואפילו „טְרָמַנִּי יוֹמַיִם" במקום „הקדימני יומיים" לא יאמר שום סופר ושום משורר חדש. „יש עושר שמור לבעליו לרעתו" — מה שהצרפתים קוראים Embarras des richesses, ו„עושר" לשוני כזה הוא עושר־הסיגנון של הפייטנים, שגרם להשניא את פיוטיהם המקוריים כל־כך על תורנים חסידים ומשכילים כאחד.

ב.

לתקופת־ההשכלה העברית יש זכות גדולה: היא הוציאה את הלשון העברית משימוש של קודש בלבד והכניסה אותה גם לשימוש של חול. התחילו עוסקים בעברית החצי־חיה והחצי־מתה לצרכי־החיים ולצרכיה של המחשבה החדשה — לעניינים חיוניים ביותר. ומובן, שהלשון העתיקה והקדושה היתה מחויבת להסתגל לַצרכים ולָעניינים הללו. ואולם רוב המשכילים העבריים מימי־ה„מאספים" ועד ימי בן־יהודה מצאו לעצמם דרך־כתיבה מיוחדת בלשון זו, שהיתה חביבה עליהם ביותר: הם סיגלו לצרכיהם של החיים החדשים לא לשון מתה או חצי־מתה, אלא — את הלשון החיה שמִלִּפְנֵי אלפי־שנים, שמימי חזקיהו המלך וישעיהו הנביא.

ואולם אף הם הבינו והרגישו, שלשון זו אינה מספקת. ועל־כן היו משתמשים בשתי לשונות עבריות בבת אחת: בלשון־התנ"ך, מצד אחד, ובלשון התלמוד והמדרש, והלשון שאחריהם, מה שהיו קוראים בשם „לשון־בעלי־האסופות", מצד שני. אותו וויזיל, שכתב את „שירי־תפארת" בעברית מקראית, כתב את פירושו ל„פרקי־אבות" בשם „יין־לבנון" בלשון־רש"י, ואת „דברי שלום ואמת" — בלשונם של „בעלי־האסופות", כלומר, בלשון מקובצת מכל התקופות של העברית המדוברת והספרותית. וכך הלך ונמשך הדבר עד י"ל גורדון, שהכניס — לאחר שניסה לעשות כך דוד פראַנקו־מֶנְדֶס ולא הצליח — את לשון התלמוד והמדרש גם לתוך שיריו, באופן שכל כתביו כולם כתובים בלשון עשירה ומקורית, אך סוף־סוף לא ב„שפה ברורה" — מקראית או תלמודית־מדרשית — אלא ב„שפה בלולה" — במקרא, במשנה, בתלמוד ומדרש ובפיוטים ו„סליחות".

אך עוד בדור־ההשכלה נמצאו סופרים, שהכירו, שאַף הרחבת־לשון זו אינה מספקת. שיש הכרח לחדש מלים. כזה היה, מצד אחד, האשוריולוגן המפורסם פרופ' יוסף הלוי, שחידש מלות מעיקרן כדי להנצל מן הצורך להשתמש במלות בלתי־מקראיות — ולא הצליח בחידושיו; וכאלה היו מצד שני, מנחם לֶפין מסאטאנוב ומשה שולבוים ושלום יעקב אברמוביץ (קודם שנעשה מנדלי מוכר־ספרים) ב„תולדות־הטבע" שלו, שחידשו מלים לצרכי־החיים — מונחים לרפואה, לתולדות־הטבע ולצרכי־העתונות, והרבה מחידושיהם נתקבלו עד היום.

וכשהתחילה תקופת־התחיה — תנועת־הבילויי"ם ותקופת חיבת־ציון — התחילה גם תחית־הלשון העברית בדיבור. מובן שעכשיו הורגש חוסר־מלים ביותר. ובשתי דרכים הלכו המשתדלים למלא את החסר: בדרך הלקט מתוך הספרות העתיקה ובדרך החידוש מעיקרו. בליקוט הצטיינו, ביחד עם בן־יהודה, יחיאל מיכל פינס וזאֵב יעבץ. ובחידוש הצטיין בן־יהודה, שאף בליקוט עשה הרבה מאד. ואולם עמהם ביחד יש לציין את מנדלי וביאליק, שחשפו המון־מלות ממקורות עתיקים, ואת שאול טשרניחובסקי, שחידש מלות הרבה, ביחוד בכל הנוגע ל־Realia. ועל טוב ייזָכרו העתונאים העבריים, שהיו והוֹוים בין המחדשים הגדולים של הלשון העברית. סָח לי המנוח פרופ׳ דויד יֶלין, שמָנה מלות בעתון עברי משנת תר"ם (1880) ומשנת ת"ש (1940) ומצא, שעד 80 אחוז של המלות החיוניות ביותר (מובן, לא סתם מלות רגילות) נתחדשו במשך 60 השנים הללו. גָדלה ונתרבתה כל־כך הרחבת הלשון בדורנו!

ג.

וכי יש גם גבול להרחבת־הלשון, שאפשר לומר ביחס אליו: „עד פה תבוא ולא תוסיף"?

לפנַי שלשה ספרים ממבחר היצירה החדשה. שנים מהם קיבלו „פרס־ביאליק" והשלישי אף הוא ראוי לפרס בלא שום ספק*). שנים מהם הם רומאן וקובץ־ספורים, שֶשניהם עשו רושם בעולם־הקוראים, והאחד הוא קובץ־שירים מקורי, שהפליא את קוראינו בתָכנו החדש. כאן לא אדון על התוכן המקורי של שלושת הספרים: כאן אדון רק על סיגנונם.

וסיגנון־שלָשתם הוא חדש־מחודש, והוא עשיר שבעשירים. ועל זה, ודאי, יש רק לשמוח. ואולם הרחבת־הלשון שבהם הגיעה לידי כך, שאני עומד ותוהה: היכן הגבול? — ומתעורר החשש המוצָדָק: אם לא הגענו לידי סיגנון פייטני חדש, שיש בו מן ההרחבה המלאכותית, שאינה צריכה לגופה כלל, וכל עיקרה לא באה אלא לשם הִתְנָאות והִתְגַנְדְרוּת? אם אין כאן לפנינו בּוּעות של סַבּוֹן, שיש בהן משְלַל־צבעי־הקשת, אבל הן מתפקעות עד מהרה ולא נשאר מהן כלום?...

י"ל גורדון הרחיב והעשיר את הלשון של „בעלי־האסופות"; אבל הוא שאף לא לאחדות לשונית אלא לעושר לשוני, ויהא אפילו עושר מקרי, צָבוּר מכל מיני תקופות וסיגנונות. מנדלי שאף לאחדות לשונית והראה לנו את הדרך אליה; אבל הוא עצמו לא היה עיקבי בסיגנונו, ובצדה של הלשון התלמודית־המדרשית, שעשה אותה לשון סיפורית־עממית, אתה מוצא אצלו בְּלִיל־סיגנונות, ישן וחדש בערבוביה משונה, מעין פניה אל רוכל: „אנא בכוח־ימינך תתיר צרורה ותן לי פוזמקאות!", או הכרזה של רוכל: „הצרי והצפורן, בורית וגפרורין!". ש"י עגנון מצטיין בסיפוריו בעיקביות לשונית, שעל־ידה השיג אחדות לשונית. אפשר, סיגנונו נעשה על־ידי כך בלתי־גמיש ואַרְכַאִיסטי במקצת, אבל אינו טלאי על גבי טלאי — טלאי מקראי על גבי טלאי תלמודי־מדרשי, ועל גביהם — טלאי חדש־מחודש, גָזוּר מן הסיגנון ה„חדיש". ואולם בשלשת הספרים שֶלְפָנַי יש מין סיגנון, שאינִי יודע שֵם לו. שהרי אין כאן אלא „עושר שמור לבעליו לרעתו".

*) [ואמנם, קיבל פרס זה בעשרה בטבת, תש"ד].

הרי לפני קובץ סיפוריו של ח. הַזַז: „ריחיים שבורים" (תל־אביב תש"ב). אני נוטל מתוך הקובץ את הסיפור הראשון והגדול שבו: „דורות ראשונים" (עמ' 7—122). והרי דוגמאות של לשון עברית „חיה": „בית דחוק ולחוץ, מְמוּכְמָךְ וכפוף לפניו" (עמ' 8). מכיון שהיהודים בפודוליה־ווהליניה אומרים באשכנזית־יהודית שלהם על אדם בעל־כספים „עושר" במקום „עשיר" צריך גם מר הַזַז לכתוב: „הוא היה עושר, גביר אדיר" (עמ' 9). ר' זונדלה, גיבור־הסיפור, היה „נאה מנעים, מחליק ומדריג ומסלסל סלסולים" (עמ' 10). הרב ר' בֶּרִישֶׁל „יושב לו עוסק בתורה, ותורה בפנים ומזונות בחוץ", ואשתו הרבנית „מתריעה עמו — — ואומרת לו אחת קשה ואחת רכה" (עמ' 11). היהודים משתמשים באיזה מקום ברוסיה במין מאכל או מרק, שֶׁשמו „יוּשְׁקה" — והרי לפנינו בעברית של מר הזז „יושקה" (שם). והאַכָלָנים, שמר הזז מתאר בחיבה עַגְנוֹנִית ויותר ממנה, „נמשכים ומתהַנים ונהנים, ומרתיחים ושורפים" (עמ' 12). ואם נדדה שנתו של הרב ר' בֶּרישל, הרי „היה הוא מוטל על משכבו מצטער ונימוק וכו', ומצטמק ורע לו" (שם, למטה) — ביטוי, שהתלמוד משתמש בו להצטמקותו של תבשיל. הלומדים המתוארים ב„דורות ראשונים" הם „צרי־עין וטורפי־טרף ואומצי־הלב" (עמ' 14). ודאי יש במדרש ביטוי מעין „כל שרואים אותו דחוק מעלים עליו" (עמ' 17) – אבל מה אומר לנו ביטוי מעורפל זה? או מה אומר לנו הביטוי: „מדחק באבריו מפני הבושה" (עמ' 18)? וכלום יאמר אדם בעברית חיה: „פקפק לה לאותה ערימה של מחיה" (עמ' 21), או: „ורָמז להם לבריות, שרַבם דומה יפה" (עמ' 22)? — וביחד עם תלמודיסמים ומדרשיסמים ארכאיסטיים כאלה באים באותו סיפור עצמו ז'אַרגוניסמים ורוסיציסמים מעין „אלהים עמך" (עמ' 28). והקדירה אינה שופעת והרותחים שבה אינם גולשים, כמו שאומרות נשים פשוטות בעברית של זמננו, אלא הקדירה „בורחת" (עמ' 36) — כמו באשכנזית־יהודית דוקה. יש בסיפורו של מר הַזַז „טִפּוּ" ו„נו־נו" ו„סֶרְדְצָה" ו„שווייג", וכיוצא באלו. זהו, ודאי, לשם ריאליות יתירה.

אבל יותר מֵעַל הארכאיסמים והברבריסמים יש לקבול על ההתאמצות לשנות מן הטבעי וקַרגיל בלשון.

חלילה לו, למר הזז, לומר, שהעיירה נחה מהתרגשותה, אלא הוא מוכרח לכתוב: „נחה מריגושה" (עמ' 32). „ריגוש" דוקה במקום „התרגשות". והרי זה כמו „תַחַן" במקום „תחינה" או „תחנונים" שבפיוט.

ומי מן המדברים עברית מנעוריהם לא ירגיש במלאכותיות שבדבר כשֶׁיקרא בסיפורו של הזז, שבין התופינים יש „ראש־תור של מרקחת וקרן בן־פרג, מינים ממינים שונים, וכו', בעלי־פטוטרות ובעלי־חטוטרות" (עמ' 34)?—

ודוגמאות כאלו, ומשונות מאלו, יכולתי להביא מכל עמוד ועמוד שבסיפור הארוך ביותר שב„ריחיים שבורים".

ואני שואל: כלום לשון טבעית היא זו? וכי יש תקוה כְּלִשֶׁהִי, שסיגנון כזה, שמלות וביטויים כאלה יתאזרחו בלשוננו ומישהו ידבר כך או יכתוב כך בעברית חדשה? כלום אין כאן יותר מעשה־להטים מהרחבת־הלשון?

ד.

ומעין אותו סיגנון אנו מוצאים ברומאן הגדול והחשוב „בחלל הריק" של ד"ר א. א. קַבַּק (תל־אביב תש"ג).

אני נוטל לדוגמה את הכרך השני, חלק שלישי, פרקים ט"ו—י"ט (עמ' 311—402). והרי דוגמאות מועטות: „המכתבים, שהוא מקבל בזמן האחרון מן הבית, משַבבים את לבו" (עמ' 312). בתלמוד (שבת, פ"ז ע"א) יש פעם אחת הביטוי: „דברים, שמשַבבין דעתו של אדם" — וכלום טבעי הוא הדבר לקחת מלה נדירה, שבאה פעם אחת בתלמוד לשֵם דרשה על המלה „וישב" (עיי"ש), ולהשתמש במלה משונה זו שלא לצורך? מה היה הקורא חסר אילו היה כתוב, שהמכתבים פוצעים או משַברים את לבו?

„דרגשים, שקילקי צמר וקש מבצבצים ויוצאים מכריסיהם המרוטשים" (עמ' 314). המלה „קילקי" נמצאת במשנה ומדרש לשם ציון השֵער הדליל שעל הלב, הזָקָן ובית־הסתרים (מקוואות, פ"ט, מ"ב) — ומה עניין זה לדיבלולים של צמר וקש? — חוֹשֵדְנִי באֵלה, שהשתמשו במלה זו, שהם יודעים רוסית, וברוסית יש מלה דומה בצילצולה ל„קילקי" — Клочья, Клок — וזוהי שהביאה לידי שימוש מוזר זה.

אנו אומרים „שרוך־נעל", כמו בתנ"ך (בראשית, י"ד, כ"ג; ישעיה, ה', כ"ז). אך ד"ר קַבַּק כותב „משיחת הסנדל" דוקה (עמ' 315), בלא לחשוש לכך, שמלת „משיחה" משַמשת בדיבור ובספרות לצורך אחר לגמרו.

ולמה צריך לומר „סומק" (עמ' 318) בארמית דוקה במקום „אודם" או „אדמומית" בעברית? ולמה יש לכתוב, שאדם „מיטמר תחת עץ אחד" (עמ' 312) במקום „מתחבא"? ובמה הפועל „מצותת" (שם), שנמצא פעם בתלמוד ירושלמי, יותר מביע את המושג הנצרך מן הפועל „מַקשיב", או „מאזין", או „מטה אוזן"? ומי יאמר כיום במקום „מרים עינַי"—„מתַלה עיני" (עמ' 322)? ומי יאמר כיום על „השמחות היהודיות", שהן „מקוטפות בדברי־תורה וספוּתות בברכות ותשבחות" (עמ' 323)? ולמה צריך לכתוב דוקה „עננים כבדים שָפִין על האופק" (עמ' 324)? ולמה מחויב הקורא העברי החדש לדעת, מה זה „תרטימר בשר" (שם) — משקל קדום, שעבר ובטל מן העולם ונשאר רק בתלמוד ובמדרש וברש"י? ומי מחויב לדעת, מה זה „החמה משרקת" (עמ' 327) מפני שיש בבן־סירא מלה זו, שקריאתה עדיין מוטלת בספק? ומי יאמר כיום: „תקע עליו בקולו" (עמ' 333) במקום לומר בפשטות: „צעק עליו" או „גער בו"? ואפילו מי שיודע את המלה „זחיחות־הדעת" כלום מחויב הוא לדעת, מה זה „היו מזחיחין עליו ומסַלקין אותו מן המקום" (עמ' 336)? — ובפרט שהערוך (בחולין, ז' ע"א) גורס „מזהיהין" וקשה לקבוע פירושו של פועל זה. וביחד עם זה יש ברומאנו של ד"ר קבק ברבריסמוס רגיל כזה: „יהודים התחילו מתיישבים סביב לשולחנות, מי לשיעור בגמרא ומי לשיעור ב,עין יעקב'" (עמ' 334) — במקום: „האחד לשיעור בגמרא והשני לשיעור ב,עין יעקב'". ובכלל יש זרויות הרבה ברומאַן האחרון של ד"ר קבק. ברומאן זה אין „בורחים" אלא „מתברחים" (עמ' 339), ומספרים לא מתוך התרגשות אלא מתוך „לב רחוש" (שם), ואין חיים חיי־מחסור אלא „חיי תשניק" (עמ' 341). ואומרים: „מטריחים עליו, על זֶליג, בשאלות" במקום „מטריחים אותו" או בפשטות: „מייגעים אותו בשאלות".

ואני שואל: מה הרווחנו באופן־כתיבה כזה? — בימי־מאפו היה הסופר העברי פותח את התנ"ך ומלַקט מתוכו כל מיני מלות ומליצות מקראיות סתומות ומכניס אותן לתוך כתביו, ועכשיו פותח סופר עברי את התלמוד ואת המדרשים או מִילוֹנים של התלמוד והמדרש) ומלקט מהם מלות וביטויים תלמודיים סתומים—

ו„מעשיר" בהם את סיפוריו ושיריו. כלום אין כאן לפנינו מליצה חדשה ומשונה מן הקודמת לה? — הרי אלה ואלה אינם מלות וביטויים, שהדיבור החי והכתיבה הספרותית הטבעית ניזונים מהם, אלא הרחבת־לשון מעושה ומלאכותית, שלא תתקבל בלשון החיה והמתפתחת בשום אופן.

ה.

וכהפרוזה העברית ה„חדישה" כך אף השירה העברית החדשה ביותר.

אחד מן הראשים והראשונים למשוררים העבריים הצעירים והכִּשְׁרוניים הוא מר ש. שלום. וספר־שיריו „פנים אל פנים" (תל־אביב תש"א) זכה בפרס־ביאַליק. ואף בנוגע לספר זה אדבר הפעם רק על סיגנונו בלבד.

והסיגנון הוא „פייטני" גָמור. יש בו „שבילים צופים בְרַחַק" (עמ' י'); יש בו „עיט שכחה ואֵד־נשף, שעל רֶדֶם החלד יָעוּט" (עמ' י"ב); יש בו „אולמי־מישרים של שאון מרירי" (עמ' ט"ו) ו„כפַּים נמלחות בעשן" (עמ' ט"ז); יש בו „עצמות דובבות בשפת בְּכָאִים" (עמ' י"ז) „ושלילי־סערה רוֹטְנִים בְּמוּבְעָת" (עמ' י"ח), ואפילו „קרונות האוֹפְנִים את הלילה" (עמ' כ"ד). בשירים הללו „הכּוֹרים מקישים בְּשִׁחוֹרָיו" (עמ' כ"ה) ו„גבנוני־סלעים מתבלטים לבקש טַעַן בִּרְטָטָיו" (עמ' ל"א). וביטויים משונים כאלה מצויים בשיריו של ש. שלום למאות. וכי אין כאן פייטנות חדשה בכל הנוגע לסיגנון? כלום לא נצטרך בקרוב לפירוש־הרוו"ה ו„מטה־לוי" בשביל שירים כתובים בסיגנון כזה?

וידעתי גם ידעתי: כל חידוש מעורר קיטרוג של הדור ההולך על המחדשים מן הדור הבא; וזוכְרֵני, כמה הוכרחתי להגן על הרחבת־הלשון של טשרניחובסקי מפני קיטרוגם של השַׁמרנים. ואפילו על סיגנונם של מנדלי ואחד־העם קיטרגו הסופרים העבריים בני דור־ההשכלה בשעתם. והרי לא נעשיתי שמרני, קפדני ונַקְרָני כלל. ואת הסיגנון התלמודי־המדרשי העברי (לא החצי־עברי והחצי־ארמי) אני חושב להתפתחותה הטבעית של הלשון, ואני מצדד בזכותו של סיגנון אחדותי מאוחר דוקה. ואני נזהר מאד מִלְּפסוֹל דבר חדש מפני חידושו בלבד: יודע אני, שאֵיני צעיר עוד, ושכל הזקנים פוסלים את מעשי־הצעירים.

ואולם גם דבר זה יודע אני: לא כל חדש משובח הוא ומתקבל בדורות הבאים. אחר הפייטנים באו המשוררים הגדולים רשב"ג, ריה"ל, רמב"ע וראב"ע — ודחו את הסיגנון הפייטני, אף אם גם משוררי־ספרד אלה חידשו מלות וביטויים. ועוד עובדה מעניינת: בזמנם של מנדלי ואחד־העם, שסיגנונם המורחב נעשה למופת כמעט לכל הסופרים בזמנם ואחריהם, חי ופעל נחום סוקולוב, והוא היה אחד ממרחיבי־הלשון הגדולים, ובספריו ובמאמריו יש אלפי־מלות מן התלמוד והמדרש וספרות־ימי־הבינים, שלא השתמשו בהן עד ימיו — וסיגנונו לא נתקבל, ומחידושיו נשתַּיירו בספרותנו רק מלות בודדות אחדות.

אכן, גם להרחבת־הלשון יש להציב גבולות. כי אף הלשון התלמודית יכולה לֵיהָפך ל„מליצה" חדשה. למשל: אם כותבים: „אני בוֹסֵר עליך" במקום „אני כועס עליך" או: „הועד הלאומי על מדוכת שאלת־הילודה". הרחבת־הלשון הכרחית היא ורוב־טובה הביאה ללשוננו, ואין לך דבר טוב ומועיל מן ההשתדלות לִדְלוֹת מלות חיוניות מן המקורות העתיקים. אבל — הרחבה עד גבול ידוע. כשעוברים את הגבול מזיקים להתפשטות־הלשון. אלפי־צעירים, שאינם למדנים, גברים ונשים, שלמדו עברית בגיל־הבגרות, אינם מבינים לשון מורחבת זו —

ומטעם זה הם עוזבים את ספרותנו וקוראים בספרים לועזיים... וכבר נשמעת בכל מקום הקובלנה הצודקת, שכדי לדעת עברית צריך ללמוד שתי לשונות — עברית וארמית... ולעומת ההפרזה במלות „מילוניות״ (כלומר, מלות מצויות רק במילוניים תלמודיים־מדרשיים) מבערים מן הלשון העברית כל מלה לועזית, אף אם היא מקובלת בכל הלשונות האירופיות, מעין „אוניברסיטה״ („מכללה״ דוקה), „נורמאַלי״ („תָקִין״ דוקה), וכיוצא באלו. קבצן ששולחנו מתנודד מהעדר רגל שלמה, דורש, שעל שולחן רעוע זה תעמוד מנורת־זהב דוקה...

ואני חוזר ואומר: צריך שיהא גבול להרחבה: יש לקבל מן הספרות העתיקה או לחדש מלכתחילה רק מה שמרחיב את הלשון באמת ושיש בו הכרח לשם הביטוי המדויק. ומי שעורר גבול זה אינו אלא עושה מעשה־להטים וגורל־סיגנונו יהא כגורל־הסיגנון של „אָץ קוצץ״, שלא היתה לו כמעט שום השפעה לטובה על התפתחותה והתרחבותה של הלשון העברית החיה.

לפני התחלת הוויכוח על ההרצאה חוזר פרופ׳ טורטשינר על עניין הבחירות הוא מודיע שיש הצעה לדחות אותן לאספה הבאה, ומצד אחר מזכיר הוא את האפשרות לבחור בחברים בדרך משאל.

ה׳ ברש: הבחירות חשאיות, על כן אי אפשר לערוך משאל.

לאחר ההצבעה נתברר ש־6 חברים היו בעד דחית הבחירות לישיבה הבאה ו־6 חברים בעד קיומן היום. פרופ׳ טורטשינר נצטרף למצביעים בעד הדחיה. נתקבלה אפוא ההחלטה:

האספה דוחה את הבחירות (בחירת חברים לוועד, לנשיאות, לוועד המרכזי, לוועד המנהל) עד לאספה הבאה.

ד״ר זויסלבסקי:

השאלה שהעמיד כאן פרופ׳ קלוזנר היא נכבדה מאוד, ואני מודה שאין כאן בדברַי אלא התחלת הוויכוח עליה. בדעתי לדון בה בהרחבה במאמר מיוחד שאמסור ל„לשוננו״. אבל לפי שעה אגע כאן רק בכמה פרטים. בעצם יש לנסח את השאלה כך: מהו האוצר המילולי שמותר להכניסו מתוך המקורות ללשון החיה? מצד אחד משוקע עושר לשוני רב במקורותינו והוא מוטל מוזנח, וכמעט אין דואג להזרימו ללשון החייה, ומצד אחר לשוננו היום ענייה מאד באמצעי ביטוי לא רק טכניים. ביחוד מרגיש זאת מתרגם מתוך לשון תרבותית מפותחת ומודרנית. משום כך יש חובה והכרח לפנות אל המקורות כדי לדלות מהן כל מה שניתן לדלות ולמלא את החסרון הזה. אבל אז מתעוררת בעיה חמורה; כיצד נשמור על ריתמוס הלשון, על משקל הלשון, כלומר באיזו מידה נוכל להרחיב את גבולות הלשון ולפרוץ את גדרה בלי לפגוע בריתמוס שלה. על זה בדעתי לדון לא כאן. אשר לחידושים יש, לפי דעתי, להבחין שני סוגים: א) חחייאת מלים המשוקעות במקורותינו הספרותיים, ב) חידושים ממש. מצב לשוננו היום שונה ממצבה לפני שני דורות. לפנים היה כל חידוש עולה ללשון ולמחדש במאמץ גדול, ואילו בימינו אפילו התינוקות שבין הסופרים מחדשים בקלות, תוך כדי יצירתם, מלים וצורות שלעתים קרובות נקלטות יפה בלשון. ואין היום עדיין האפשרות להחליט מה ראוי שייתחדש ומה לא.

פרופ׳ אסף:

פרופ׳ קלוזנר הזכיר כאן את לשון הפייטנים ועמד על כך שלשון זו בכללותה לא נשתזרה ברקמת הלשון העברית ושרוב חידושיה לא נתקיימו לדורות, כיוון שהם מלכתחילה יצורים מלאכותיים. והנה חפץ אני להעיר שנתברר לנו כי מה שאנו קוראים „לשון הפייטנים" היתה למעשה הלשון הספרותית של הדורות ההם. אותן הצורות המוזרות כמו כְּגָע (=כאשר הגיע), כְּבָט (כאשר הביט) וכיוצא באלו אנו רואים גם במכתבים של התקופה הזאת שנחשפו מן הגניזה הקאהירית. כדאי שניתן את דעתנו על השאלה הזאת ונעורר מישהו לחבר מאמר על לשון המכתבים הללו.

פרופ׳ טורטשינר:

אדרבה, „קריינא דאגרתא איהו ליהוי פרוונקא". אנו מבקשים ממך לכתוב את המאמר הזה.

אשר ברש:

שאלת הרחבת הלשון ע״י חידושי מלים, לעזים וע״י מה שהייתי מכנה בשם „מכמנים", כלומר, ביטויים שהועלו מגנזי ספרים, מעסיקה את כולנו, מפני שאנו מרגישים פעמים רבות, כי הלשון כמות שהיא בידנו אינה מספקת את צרכינו מרובי הפנים. כמעט כל הסופרים העברים בכל הדורות חידשו ביטויים לצרכי יצירתם, וכן גם היום. אולם יש בחיי העם והלשון תקופות המצטיינות בבולמוס של חידושים בהמון, המציפים את הלשון גלים גלים, ובטבע הגל שמימיו גורשים גם רפש וטיט. תקופות אלו יש בהן בודאי איזה הכרח. אבל יש תמיד להבדיל בין חידושים לצורך ובין חידושים שלא לצורך. יש חידושים הנובעים מתוך צורך מדעי, ריאלי, או פיוטי, ויש חידושים, שאיזה יחיד מחוללם, ואחרים מחזיקים בהם רק לשם סיפוק יצר המודה. פתאום מתגלה להם לאותם הסופרים, שנמאסה עליהם הגזרה המקובלת של הלשון (שאמנם אינה קפואה ומאובנת לעולם, והיא ניתנת תמיד לשינויים קלים לפי הצורך) וחשקה נפשם בצורת־לבוש חדשה לגמרי. דוק ותמצא, שעיקר חשקם של סופרים אלה הוא באמת רק למשוך שימת לב הרבים. כך דרך המודה של בגדי נשים. אפילו לבוש, שהיה נהוג לפני דורות ונתבטל, כשהוא מתחדש, הוא עשוי לעשות רושם, בעוד שהגזרה הרגילה, שיש לה יחוס של דורות, אין לה אותה סגולה. כרגיל רק „קשי־עורף" מעטים אינם נוהים אחרי המודה המתפשטת והולכת, הרוב „חוטפים" אותה. ושוב דוק ותמצא. שאחרי המודה, הנוצרת לפעמים ע״י סופר חשוב כשלעצמו, מטעם שאינו גלוי תמיד, נגררים עפ״י רוב סופרים קטנים, חלושי־עצמיות, ואין לנו לחשוש משום כך. מודה של שימוש הלשון כזו שדובר עליה כאן, עשויה ברובה לעבור מן העולם, ומעט הטוב שבה בוודאי יכנס לבית־חייה של הלשון. ו„קשי־עורף" המקיימים את גזרת הדורות אינם חסרים גם היום הזה.

מובן שיותר קל הוא למשוך את העין בלבוש משונה או בריבוי תכשיטים. אך בעלי־עין יודעים להבחין יפה בין עדי־זהב דק על לבוש עשוי מחומר משובח ותפור כמידת הגוף ובין עדי עדיים של פח מתנוצצים על לבוש־שק.

דוד שמעונוביץ:

הרצאת פרופ׳ קלוזנר היתה רבת עניין, הוא נגע בשאלה חשובה מאוד, אבל לא עמד על כולה. עלינו להתריע לא רק על שימוש במלים נשכחות ומשונות בלשון זמננו, אלא, ואולי זה יותר חשוב, גם על הפגיעות בסגנון העברי המקובל. מדוע צריך, למשל, הזז לכתוב דווקא מרוב שנתרתח או מרוב שנתכעס וכיוצא בכך? אני שואל למה כל הקקופוניה וכל הערבוביה בסגנון? איך הן משפיעות על החינוך? הסגנון הזה עלול להשפיע השפעה לא טובה על הדור. הלשון שלנו נתעשרה ונתרחבה, אבל לא נשתפרה. היחיד מבין כל הסופרים שנקטו לשון רבנית, והשיג אחדות בסגנון — הוא עגנון. אבל עלינו לזכור שעגנון התחיל לכתוב בלשון כזאת ב„והיה העקוב למישור״ כיוון שהיה לו צורך לתאר חיים שהלשון הזאת התאימה להם, והיום אין הוא יכול עוד להשתחרר מסגנונו גם כשהוא מתאר צורת חיים אחרת, שאין בינה ובין הסגנון הזה התאמה גמורה. ואני שואל מה לסופרים המתארים צורות חיים אחרות לגמרי לנקוט דווקא בלשון הרבנית ולהשתמש במלים וביטויים משונים ונשכחים?

ד״ר פורת:

השאלה שהעלה כאן פרופ׳ קלוזנר אינה מיוחדת ללשון העברית וספרותה. בכל אומה ולשון יש סופרים, שבסגנון לשונם הולכים הם בדרך הכבושה, בדרך המלך. ויש סופרים שלגביהם הרבה מכלי הלשון, המוכנים והמשומשים, שוב אינם עשויים להביע יפה את רחשי לבם על כל גוניהם ובני גוניהם, או אין בהם כדי לציין ולסייג במדויק את המושגים והמראות על כל הריאליות, החוויות, הרגשות והרשמים הכרוכים בהם. אלה פונים בעל־כרחם אל מקורות הספרות ודולים ממעמקיהם. כאן עלולים כל גדר וסייג להביא את לשוננו, שתהליך התהוותה והתרחבותה נמשך והולך עדיין, לידי חניטה. פרופ׳ קלוזנר כבר העיר במקום אחר על סגנון הטלאים המשמש בספרותנו. ברור, שרק סופר־אמן יודע לאחות את הטלאים למסכת יפה. והוא הדין בכל לשון וספרות.

אכן באין לנו חיבורים לקסיקוגרפיים מסודרים, ביחוד על אוצר הלשון של הספרות שנוצרה במשך 25 השנים האחרונות — השנים הפוריות ביותר בתחית לשוננו — חסרים אנו קנה מידה שלפיו נדע מה לקרב ומה לרחק מחידושי הלשון. לפיכך אין תימה, שמתנגדים כעת לצורות לשון ומלים כגון אלו של קבק והזז שהוזכרו כאן. אלא שאף הן סופן להיקלט בלשון, כשם שנקלטו בשעתם כל אותם החידושים שהעשירו את לשוננו והיו לה לברכה.

ד״ר רבין:

זוהי הפעם הראשונה שועד הלשון ניגש לדון על לשונם של יוצרים וסופרים. פרופ׳ קלוזנר בהרצאתו החשובה דלג מקוצר זמן על אוצרות הלשון השמורים בספרות הפוסקים ובספרות הפרשנית. הצד השווה בשלושת הסופרים שהזכיר כאן הוא שהללו פונים אל המקורות שהדור התרחק מהם. כל עוד היה העם קשור לספרות הרבנית, לא היתה כל סכנה שאוצר המלים הרב המשוקע בה ישתכח, אבל עכשיו, שנתמעטה כל כך ידיעת חלק זה בספרותנו ולשונו בקרב הדור,

והיא משולה לטיפה מן הים, אומר אני לסופרים הללו: אשרי חלקם שיחד עם המלים הם מחדירים לתוך השכבות הרחבות של העם ריח של חדרי תורה. הם מסייעים לגידול דור שלפחות יהיה קרוב למקורותינו אלה. לנו אין המונים שלשונם משמשת מלאי ללשון הספרותית, ושמהם שואבים תמיד יוצרי הלשון. אצלנו מחויבים המקורות למלא אותו תפקיד. ההתנכרות מן המקורות עד עתה הביאה את הסופרים, המחפשים דרכים אחרות, למה שהביאה. מובן שגם אני מתנגד לחידוש שאינו בא אלא להתמיה.

ד"ר קבק:

רבותי! מסופקני אם יעלה בידי לומר לכם בקצרה כל שיש לי לומר בנידון זה. אם סופר לעת זקנה, אחרי קרוב לחמישים שנות עבודה, התחיל פתאום לכתוב בסגנון אחר ובלשון אחרת, מכפי שהיה נוהג קודם לכן, הרי לא עשה זאת מתוך קלות־ראש, בלא שיקול־דעת רציני. לא אספר לפניכם על כל הלבטים והנפתולים (הדברים אמורים אך ורק מבחינת הלשון) שנפלו בחלקו של מספר עברי המכיר את שליחותו כסופר וכסופר עברי במיוחד, בכל חומרתה וכובדה. אנו הסופרים העברים לא רק באומנותנו לבד אנו עוסקים; עלינו גם ליצור את כלי התשמיש למלאכתנו. מלאכתנו היא לא רק לתפור בגד, אלא גם לעשות את החוטים ואת המחט. וכי מן הצורך לומר לכם כמה יש מושגים מופשטים ועצמים מוחשיים, שחסרים לנו שמות ומלים להביעם, ושבלועזית כל בר בי רב דש אותם בעקביו?

אם אדבר על לשון ספרַי בשנים האחרונות (ושוב: רק על הלשון, שכן אין מעניינו וגם לא מסמכותו של ועד הלשון לדון בסגנונו של סופר), אוכל להתעכב על שני מושכלות שהשפיעו עליה.

א) זה הכלל: „תפוש לשון אחרונים", כמו שאמרתי לגבי הכתיב. כמדומני שאין צורך להאריך בזה ולהוכיח שמצווים אנו להמשיך בהתפתחות הלשון מן האיצטדיה שבה מצאנוה, כלומר בספרות הדורות שאחרי התנ"ך. כל פעם שאני מעיין בספרי קדמונינו, במשנה, במדרשי ההלכה והאגדה וכו', אני מצטער על אוצרות הזהב הלשוני הגנוזים שם, שעדיין לא נחשפו ולא באו לידי שימוש. יש ניבים נאים, צירופי לשון, דרכי הבעה, נפלאים בחינם המיוחד או בגיוון הדק והמיוחד של המושג, שברוב הימים נשתכחו ממנו. חייבים אנו לחפור אותם ממטמוני ספרותנו העתיקה, לקבלם כמות שהם במקומם או למרקם מן החלודה ולעשותם כלים לתוכן חדש. לעברית שלנו אין „סלינג" משלה; אבל הוא נשתמר בדברי חז"ל, במימרותיהם, מרגלאותיהם ובמשלי־הדיוט שלהם. כמה חיים וכמה חיוניות עשויה לשון עממית זו להכניס לתוך לשון הכתב והדיבור שלנו! ואם אנו המספרים לא נעשה את המלאכה הזאת, מי יעשנה? מצוה עלינו לילך בדרכי המתוקנים שבהם. מספרי אוה"ע מחזרים על ההדיוטות שבעם, על בעלי־המלאכה והאומנים, על בעלי־העגלה, על האכרים, על יושבי הקרנות ועל הנשים המזרות בלבנה לשמוע היאך עמא דיבר, לקלוט מהם אוצרות מילוליים וגם ללמוד את הדרך השימוש בלשון. כך היא המידה גם לגבי הסופר העברי. אלא תחת ההמונים דוברי עברית, שאין לנו, נלך אצל קדמונינו. אגב, זה לא כבר בא לידי מחקר בלשונו של ויקטור הוגו; אף הוא השתמש בכמה מלים

נשכחות מהלשון הצרפתית הקדומה, ושאף הוא גופו שכח אח"כ את פירושן של כמה מהן.

ב) יש מלים וניבים שמרוב שימוש הפכו אסימונים ואין רישומם ניכר על הקורא. ולפיכך מוטב להשתמש בסינונימים חדשים למושגים ישנים כדי שיפעלו על כלי התפישה של הקורא ביתר כוח, כמטבעות חדשות ומבריקות. כשאנו קוראים בעברית „שפתיים שושנים" או בלועזית — „שפתיים כאלמוגים", אין הציור נקלט בדמיוננו מרוב היותו משומש, באנאלי. מה שאינו כן כשאנו נתקלים, אצל רודינבאך, בציור: „שפתיים כפילפל האדום": מיד אנו מתרשמים מגונן האדום של השפתיים. ולא זו בלבד: יש גיוונים בציורי המחשבה ודיקדוקים שאין אתה מוצא להם ביטויים בשפה העברית הרגילה והקלושה שלנו (שגם לה נמצאו מליצי־יושר). הרי יש הבדל בין „הולך" ובין „הולך ומהלך", בין „שומע" או „מקשיב" ובין „מצותת": ועל פתחיה יצותת (ב"ס) ומכאן על סקרנית שמאזינה בסתר: שלא תהא צייתנית (בר"ר, מ). לשם כך על הסופר לפשפש בבבלי ובירושלמי, במדרשים, במפרשים וכו' וכו' איש כפי יכולתו וכפי הישג ידו. וזה שעושה גם עבדכם העומד לפניכם בכל שמשיגה עניות דעתו ודלות כוחו.

ודאי וודאי! הלשון הזאת מכבידה על הקורא על ידי המלים וצירופי־הלשון חדשים ושאינם מצויים בפי העם. הרי זה, אם רצונכם בכך, קרבן ידוע מצד הסופר. שכן אלמלי היה כותב בלשון המצויה בפי דוברי עברית בארץ הזאת, אפשר שמספר קוראיו היה פי כמה גדול יותר. הקורא העצלן, המבקש ברומן תרופה לנדודי־שינה או להפיג את שיעמומו, לא ימצא נחת בספרַי ובספרי חברָי. כי מה היא העברית המדוברת כאן בפי העם? אם תמנו את מספר המלים שמשתמש בהן משכיל עברי בארץ הזאת, הרי תמצאו שהוא דל פי כמה וכמה ממספר המלים השגורות בפי מנקה רחובות בניויורק או לונדון. הלוא אתם, רבותי, ואני, כולנו זקוקים עדיין מפעם לפעם למלון. ואין אני מצטער על כך שקוראי מצטרכים לעיין מזמן לזמן במילון. אדרבה! יש שאני מוצא את הקורא שלי מתוך איזה מאמר בעיתון שאני קורא או מתוך איזה נאום שאני שומע, ואז — האמינו לי — יש לי קורת־רוח מרובה. וכשקיבלתי פעם, בין המכתבים שקוראי כותבים אלי, גם מכתב מאת צעיר אחד, מי שהיה תלמידי בגימנסיה הירושלמית, ובו הוא כותב שבכל ימי שבתו על ספסל ביה"ס לא למד ממני עברית באותה המידה שלמד מתוך ספרי, שמחתי שמחה גדולה. לא, רבותי! הלשון שבה משתמשים חברַי ואני אינה דבר שבקאפריצה או דבר שבאופנה (אף לאופנה יש סיבות סוציולוגיות עמוקות), אלא היא דבר שבהכרח, הנובע מתוך הכרת החובה וגם — ובעיקר — מתוך תהליך היצירה שאינה יודעת עול אחר וחובה אחרת זולת הכורח הפנימי להביע באופן המדוייק והברור ביותר.

רבותי, אני רואה בוועד הלשון אקדמיה לשונית. יש לנו דוגמה של אקדמיה עתיקה ועשירה, זו האקדמיה הצרפתית. אני מאחל לכם להגיע למדרגתה של זו בעושר ובמשכורות, אבל לא הייתי רוצה לראות אתכם הולכים בדרכיה, שדחתה תמיד כל חדש ופורה, וכל מבע עצמי בספרות. אני חושב שהישיבה הזאת תהייה היסטורית, ואיני רוצה שבנינו יאמרו שהאקדמיה העברית יצאה בשעתה בביקורת זועמת נגד מי שהיו ממחדשי הלשון.

פרופ׳ קלוזנר:

יש טעות יסודית בהבנת דברי. לא נתכוונתי לשמור על הלשון העברית מהרחבה על ידי מלות וביטויים שלא השתמשו בהם עד עכשיו. אף אני יודע שיש מלות־אסימונים, שהכרח הוא לסופר להחליפן במלות אחרות. ואולם מה שהבאתי כאן מן המלות והביטויים של טובי מספרינו ומשוררינו אינו אלא בבחינת „עושר שמור לבעליו לרעתו". מעולם לא הייתי שמרני ולא דרשתי להשתמש בלשון־התנ"ך ותמיד הייתי בעד הלשון המאוחרת; אבל גם לזה יש גבול: אסור לחטט במדרשים עתיקים ולהוציא משם מלות וביטויים ארכאיסטיים נשכחים — ולהשתמש בהם דוקא במקום מלות וביטויים ידועים ומקובלים, כמו „אני בוסר עליך" במקום „אני כועס עליך". הרי משוררים גדולים כ י ע ק ב כ ה ן ו ד ו ד ש מ ע נ ו ב י ץ, הרי מספר־צייר א ש ר ב ר ש — למה להם אין צורך במלות וביטויים משונים כמו ל ש׳ ש ל ו ם, לד"ר ק א ב א ק ולמר ה ז ז? — ד"ר קאבאק גילה בעצמו את סיבת השימוש במלות מדרשיות בלתי־רגילות: השאיפה לקרב את הנוער שלנו אל התלמוד והמדרש; מה שדרש ד"ר ר ב י ן חברנו. גם אני הייתי רוצה לקרב את צעירינו אל התלמוד והמדרש, אבל לא באמצעים כאלה. אסור שתהא איזו פניה שהיא, ותהא אפילו בכוונה טובה ביותר, ביצירתו של סיפור אמנותי. אין לעשות סיפור כלי־שרת להפצתה של לשון־המדרש.

ועוד דבר: אני מתנגד לפיזור מרגליות מלוא־חפניים. כל חשיבותן של המרגליות היא במיעוט מספרן. ביאליק גדול בסיפוריו הרגילים, שנכתבו בלשון המאוחרת הרגילה, כלשונו של מ נ ד ל י־מ ו כ ר־ס פ ר י ם; בסיפורו „שור אבוס וארוחות ירק" ושבו היתה לו „פניה" מיוחדת לברוא Slang (מין לשון המונית) עברי תנכ"י, לא הצליח ביותר. אסור להגדיש את הסאה במלות וביטויים בלתי־ידועים. אפילו ב„הבריכה" שלו הפריז ביאליק להשתמש במלות בלתי־רגילות והעירותיו על כך במאמרי הראשון על תולדותיו ועל שיריו. מה שאמרתי על סיגנונם של ד"ר קאבאק ומר הזז, יכולתי לומר גם על תרגומיו וסיפוריו המקוריים המצוינים של מר ש י י נ ב ר ג, שאני חושב גם אותו למספר מצוין ביותר. ודאי יודע אני, שכל דור הולך רגיל לפסול את סיגנונו של הדור הבא אחריו ומואס בחידושים של זה האחרון; וכמה נלחמתי בעד חידושיו של ט ש ר נ י ח ו ב ס ק י בשעתם! אבל לכל יש גבול. מלה וביטוי, שיש בהם צורך, שהם מעשירים באמת את הלשון וטבעיותם בולטת, אותם נקבל בשתי ידים. לא כן מלות וביטויים משונים וזרים, שרק במלון תלמודי ומדרשי אתה מוצא אותם בודדים ומקריים, אותם לא נקבל.

האקדמיה הצרפתית שמרה את משמרתה של הלשון הצרפתית וריסנה את המחברים הצרפתיים בכל הנוגע להרחבת־הלשון — וקלקלה הרבה על ידי כך חלילה לי ללכת בדרך זו. — כל מלה עתיקה, ששרשה העברי ניכר ושאין לנו במקומה מלה מתאמת, וכן כל ביטוי עתיק, שאין לנו ביטוי חדש ממינו, רצויים לנו. אבל עד כאן גבוליה של הרחבת הלשון; תפסת מרובה — לא תפסת אף את המועט.

פרופ׳ ט ו ר ט ש י נ ר נועל את האסיפה ומציין שהיה זה מעמד חשוב שלא ראה כמותו בוועד הלשון מאז נבחר להיות חבר בו. הוא מודה לחברים על השתתפותם ומבקש מהם שיתנו מתוכן דבריהם בכתב.